AARBØGER

for Nordisk Oldkyndighed og Historie

1999

Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab
København 2001

© 2001 Det Kgl. Nordiske Oldskriftselskab
Frederiksholms Kanal 12
DK-1220 København K.

ISBN 87 87483 56 4
ISSN 0084-585x

Redaktion: Ulla Lund Hansen og Birger Storgaard
Fremstilling: K. Rosendahls Bogtrykkeri A/S, Esbjerg
Skrift: New Century Schoolbook
Papir: MultiArt Silk, 130g
Indbinding: Nordisk Bogproduktion

Udgivet med støtte fra
Statens Humanistiske Forskningsråd

Alle artikler sendes til vurdering hos to anonyme referees, inden de accepteres til trykning

All papers are subject to anonymous peer refereeing

Vor einer möglichen Publikation werden alle Manuskripte zwei anonymen Referenten zur Begutachtung vorgelegt

Salg til ikke-medlemmer i kommission hos:
Herm. H.J. Lynge & Søn
Internationalt antikvariat
Silkegade 11
DK-1113 København K.

Salg med rabat til medlemmer
direkte fra Selskabet
– se bagest i bogen

Indhold

M.P. Richards & Eva Koch: Neolitisk kost. Analyser af kvælstof-isotopen ^{15}N i menneskeskeletter fra yngre stenalder 7
Stable carbon and nitrogen isotope analyses of Danish Early Neolithic humans 15

Anne Pedersen: Rovfugle eller duer. Fugleformede fibler fra den tidlige middelalder 19
Birds of Prey or Doves. Early Medieval bird-shaped brooches 62

Per Kristian Madsen: Gravens vellugt. Danske gravpotter fra middelalderen 67
The fragrant burial. Danish funerary pots from the Middle Ages 169

Hakon Berg (†) & Klaus Ebbesen: Sakrale lerkarhensættelser ved Frellesvig 171
Sacred depositions of pottery at Frellesvig 258

Henrik Thrane: Oldskriftselskabet og dansk arkæologi ved indgangen til det nye århundrede 265

Årsberetning 1998 275

Regnskab 1998 276

Selskabets publikationer 278

Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1999 (2001) s. 19-66

Rovfugle eller duer
Fugleformede fibler fra den tidlige middelalder

Af ANNE PEDERSEN

Blandt de mange detektorfund fra de sidste 15-20 år er en gruppe fibler af bronze eller sølv udformet som fugle set fra siden. Fiblerne kan dateres til 1000- og begyndelsen af 1100-årene, og de er især udbredt i det vestlige Danmark. Enkelte fund kendes fra det øvrige Skandinavien og fra England. Fiblerne bygger videre på den rige tradition for fuglegengivelser i vikingetiden, men fuglene repræsenterer samtidig en fornyelse i den sene vikingetids og tidlige middelalders smykkeinventar, og der kan argumenteres for, at de ud over en dekorativ funktion har haft en symbolværdi, hvis rødder skal søges i det kristne Vesteuropa.

Antallet af smykker fra overgangen mellem vikingetiden og middelalderen i Danmark er i dag stærkt forøget ikke mindst som følge af den udstrakte brug af metaldetektorer gennem de sidste 15-20 år, og der tegner sig nu et langt mere varieret billede end tidligere. Mange af de lokaliteter, der afsøges med detektor, kan ud fra inventaret dateres til tiden fra yngre germansk jernalder til tidlig middelalder, og den store tilgang af fund kombineret med typevariationen har ført til ny viden om den tids redskaber og smykker, især bronzerne. Blandt fundene har der også vist sig nye og hidtil upåagtede typer. Til disse hører små fugleformede fibler eller spænder fra den tidlige middelalder, der klart adskiller sig fra de fuglefibler, der kendes så godt fra yngre germansk jernalder.

Fugle optræder på smykker og andre genstandsgrupper over en meget lang periode, og de har sikkert haft forskellig symbolværdi afhængigt af tid, sted og miljø (se f.eks. Hauck 1984). Fuglene i den tidlige middelalder kan således have haft en særlig betydning i en overgangstid, hvor den kristne religion vandt endeligt fodfæste, og de skal måske ses som et kristent symbol båret på dragten som et tegn på den enkeltes tro svarende til Guds Lam fiblerne (jf. Schulze-Dörrlamm 1992; Bertelsen 1992; Klæsøe 1995:114). Tidens aristokratiske falke- og høgejagt er ligeledes foreslået som en mulig baggrund for motivvalget (Olesen 1994; Nilsson 1999).

De fugleformede fibler fra den tidlige middelalder er blevet betragtet som en temmelig ensartet smykkegruppe (Jensen 1991:35), men efterhånden som antallet er øget (jf. kataloget), har der vist sig forskelle i den kronologiske og geografiske fordeling af fundene, og det er tydeligt, at fiblerne lader sig inddele i flere typer ud fra forskelle i detaljeringsgraden i fugletegningen og det stilistiske præg. En gruppe kan knyttes til de sene nordiske dyrestile, mens de øvrige, enklere typer i højere grad må karakteriseres ud fra formmæssige detaljer og fuglenes mere eller mindre naturalistiske udseende. Detektorfund fra bopladsområdet ved Toftegård Sydøst i Hjulby sogn på Fyn giver et indtryk af variationsbredden (fig. 1 og 10). Fugle ses her som motiv på fem fibler, men de er ikke identiske, tværtimod. Den største og mest detaljerede fugl er fremstillet af sølv. De øvrige er i lighed med langt de fleste fugleformede fibler

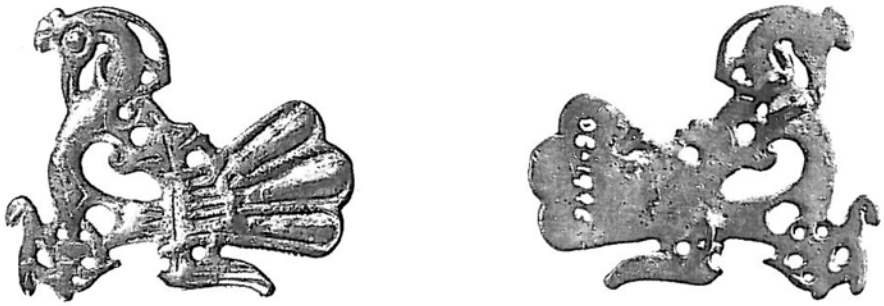

Fig. 1. Fugleformet fibula af forgyldt sølv fra Toftegård Sydøst, Fyn. For- og bagside. 1:1. Foto Kit Weiss & Henrik Wichmann.

Fig. 1. Silver-gilt bird brooch from Toftegård Sydøst, Funen. Front and back. Scale 1:1. Photo Kit Weiss & Henrik Wichmann.

fra den tidlige middelalder støbt i bronze, og de er langt enklere i udformningen.

Fuglefibler i Ringerike- og Urnesstil

Sølvfuglen fra Toftegård (kat.nr. 25) hører til en lille gruppe fibler, der er kendetegnet ved mange detaljer og ikke mindst stilistiske træk, der henfører dem til Ringerike- og Urnesstilen. Fuglen har en lang smal krop med svaneagtig hals og en bred, tredelt vifteformet hale (fig. 1). Fra ryggen eller den nederste del af halsen udgår to vinger, der krydser hinanden. Den ene vinge er brudt af, og fjerene mangler. Den anden er flettet sammen med kroppen, og vingefjerene slutter under fuglens bug. Det lille hoved domineres af et cirkelrundt øje og et langt næb, der er sænket mod fuglens bryst. Øverst på hovedet ses en tredelt kam, og en tynd nakketop snor sig fra nakken rundt om halsen. Fuglens ben er flettet sammen, og fødderne er afsluttet i stiliserede kløer. På bagsiden af fiblen er der en spinkel nåleanordning bestående af to parallelle flige med hul til en nåleakse anbragt på tværs af halsen over for en knækket nåleholder på den øverste del af halen, og nederst på fuglens bug lige over vingen ses en lille øsken.

En stort set identisk fibula blev i 1878 fundet ved Gresli i Tydal, Sør-Trøndelag i Norge (kat.nr. 75). Den indgik i et stort skattefund på over 2 kg sølv, der omfattede brudsølv og mere end 2.200 mønter. Fuglen er udført i forgyldt sølv, og den har samme S-formede krop med tydeligt fremhævede detaljer (fig. 2). De sammenflettede vinger er fint udformede og viser, hvordan den manglende vinge over ryggen på fuglen fra Toftegård oprindeligt kan have taget sig ud, nemlig omtrent som et spejlbillede af vingen under bugen. Benene er krydsede foran kroppen og ser ud til at være flettet eller bundet sammen. Den tredelte kam over hovedet er så høj og skarpt tegnet, at den snarere minder om en krone end en nakkekam.

Fuglen fra Toftegård er 4,7 cm lang og den fra Gresli 4,8 cm. De er således noget større end de fleste af de fugleformede fibler, der behandles her, og det gennembrudte arbejde er ikke typisk for smykkegruppen som helhed. En lille fugl fra Stavnsager i Østjylland (kat.nr. 59) og nogle fugle fundet i Vendsyssel (kat.nr. 31-32, 35) viser detaljer beslægtet med fletværket på sølvfuglene i vingen over ryggen, mens resten af figuren har en enklere udformning, der knytter dem til gruppen af små, stiliserede fugle (fig. 3a, fig. 14a-c). Urnespræget genfindes på en fibula fra Bodarp i Skåne (kat.nr. 70) (fig. 3b). Også her er vinger og krop flettet sammen, men helhedsindtrykket er meget enkelt. Skulderleddet er fremhævet ved en spiral, og linierne i hals og krop er understreget ved konturlinier ornamenteret med tværhak. Halsen, hovedet og det krumme næb glider over i hinanden

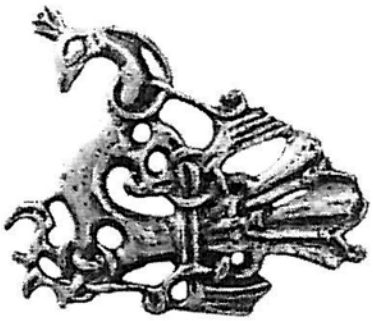

Fig. 2. Fugleformet fibula af forgyldt sølv fra Gresli, Sør-Trøndelag, Norge. 1:1. Foto Per E. Fredriksen, Vitenskapsmuseet Trondheim.

Fig. 2. Silver-gilt bird brooch from Gresli, Sør-Trøndelag, Norway. Scale 1:1. Photo Per E. Fredriksen, Vitenskapsmuseet Trondheim.

uden anden markering af de enkelte led end en tværstreg foran og bagved øjet.

Endnu en fugl fundet ved Nørlev Østergård, Skallerup sogn i Vendsyssel (kat.nr. 36) kan fremhæves her, selv om den stilistisk set adskiller sig en del fra de foregående. Fuglen har en smal, næsten båndformet krop og savner fødder (fig. 4a). I stedet er der en øsken under bugen. Hovedet har kraftigt, krumt næb og et stort rundt øje. Et bånd tværs over halsen skiller hovedet fra kroppen, der er afsluttet med en tredelt opstående hale med oprullede fjerspidser. Ujævnheder i bagsidens overflade bag hals og halerod tyder på, at fuglen har haft en naleanordning, så den kunne bæres opret på dragten med øskenen vendt nedad.

Solvfuglen fra Gresli har i tidens løb ofte været henført til Ringerikestilen baseret på bl.a. fletværkselementerne og den midterste pæreformede del af halen, hvortil kan føjes øjets spidsovale form (Klindt-Jensen & Wilson 1965:105, 111). Signe Horn Fuglesang argumenterer derimod for, at den hører hjemme i Urnesstilen eller måske en overgangsfase mellem de to stile, idet fuglemotivet savner Ringerikestilens typiske ranker, og kroppen har en lang, smal S-form, et karakteristisk træk, som man genfinder på Urnesstilens dyrefibler (Fuglesang 1980, appendix 3). Hovedet med den tredelte opretstående nakkekam minder om hovedet på en fragmentarisk Urnesfibula, der stammer fra et skattefund nedlagt i

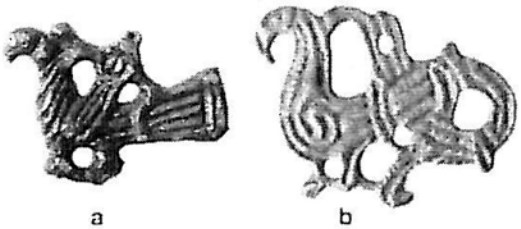

Fig. 3. Fugle af bronze fra a. Stavnsager, Randers amt, og b. Bodarp, Skåne. 1,5:1 (a), 1:1 (b). Foto Kulturhistorisk Museum Randers; Trelleborgs Museum, Skåne.

Fig. 3. Copper-alloy bird brooches from a. Stavnsager, Randers county, and b. Bodarp, Skåne. Scale 1,5:1 (a), 1:1 (b). Photo Kulturhistorisk Museum Randers, Trelleborgs Museum, Skåne.

Fig. 4. Fugleformet fibula af bronze i Ringerikestil fra Nørlev/Østergård, Hjørring amt, og filigranspænde af guld fra Vestvik, Norge. 1:1. Foto Weiss & Wichmann; Vitenskapsmuseet Trondheim.

Fig. 4. Copper-alloy bird brooch in the Ringerike style from Nørlev/Østergård, Hjørring county, and gold filigree brooch from Vestvik, Norway. Scale 1:1. Photo Weiss & Wichmann, Vitenskapsmuseet Trondheim.

anden halvdel af 1000-årene ved Gundslevmagle på Falster (Jensen et al. 1992, nr. 33). Det har dog dyrefiblernes typiske åbne gab med snudekrølle og et langt smalt øje (fig. 5).

Ringerikestilen opstod i Skandinavien i slutningen af 900-årene og havde sin blomstringstid i første halvdel af 1000-årene, mens Urnesstilen fremkom omkring midten af århundredet og fortsatte i brug ind i 1100-årene (Fuglesang 1980:43 ff.; Wilson 1995:153 ff., 217). Gresli- og Toftegård-fuglenes stilistiske tilhørsforhold tyder således på en datering i anden halvdel af 1000-årene, hvilket støttes af mønterne i Gresli-fundet, der daterer nedlæggelsen af skatten til engang efter 1080. Langt hovedparten af mønterne er norske og præget i tidsrummet fra 1055/65 til 1080/95 (Skaare 1976, no. 143).

De to fugle fra Bodarp og Nørlev Østergård er langt enklere end fiblerne fra Gresli og Toftegård, men må være omtrent samtidige. Bodarp-fuglen er således beslægtet med dyrefiblerne i Urnesstil, selv om den savner de typiske slanke båndslyng, og de rankelignende halefjer med oprullede spidser på Nørlev/Østergård-fuglen knytter denne til Ringerikestilen. En fuglefigur i samme positur og med næsten identisk udformning af halen ses på et rundt filigranspænde af guld fundet ved Vestvik i Nord-Trøndelag, Norge (fig. 4b).[1] Denne fugl er henført til Ringerikestilen (Klindt-Jensen & Wilson 1965:105), og de to smykker er antagelig fremstillet inden for samme tidsrum blot i vidt forskellige materialer og teknik.

Fig. 5. Fragmenter af en Urnesfibula af forgyldt sølv fra Gundslevmagle Mark, Falster. 1:1. Foto Nationalmuseet.

Fig. 5. Fragments of a silver-gilt Urnes style brooch from Gundslevmagle Mark, Falster. Scale 1:1. Photo The National Museum.

Fjerklædte og dekorerede fugle

En række fugleformede fibler, stort set alle af bronze, er karakteriseret af et mere eller mindre naturalistisk præg med tydeligt markerede detaljer i fjerdragten, en løftet fjerprydet vinge, vifteformet hale og to korte ben. Fødderne er i reglen forsynet med to eller tre spredte kloer, som på nogle eksemplarer er noget udviskede eller slidte, og fødderne er gerne forbundet, så benene danner en cirkelrund åbning under fuglens bug. Næbbet er mere eller mindre krumt. Selv om de fleste fugle i denne gruppe viser disse træk, er variations- og dekorationsmulighederne utallige, og de danner en kontrast til den ensartede udformning af de to stiliserede fugleformer nedenfor, der begge kendes i flere eksemplarer. Fremtidige fund må vise, om der kan opstilles en klarere typeinddeling, og om disse fibler hver især er udført i større tal eller skal ses som individuelle arbejder.

En velbevaret repræsentant for de fjerklædte fugle blev i 1993 fundet med metaldetektor på Trabjerg-bopladsen i Ringkøbing amt (kat.nr. 63). Denne fugl har et omtrent mandelformet øje og krumt næb (fig. 6a). Halen er vifteformet og afgrænset fra kroppen ved to tværlinier. Vingefjerene løfter sig op over ryggen, og skulderen er fremhævet med en D-lignende figur, hvis rette side vender mod vingefjerene, der er antydet med vandrette linier. Fuglens ben er korte og kraftige, og de to let adskilte fødder er tredelt, men uden skarpe kloer. Naleanordningen på bagsiden består af en godt 3 mm bred naleholder og et to-fliget nålefæste, en traditionel opbygning, der genfindes på de fleste hjemlige fibler fra yng-

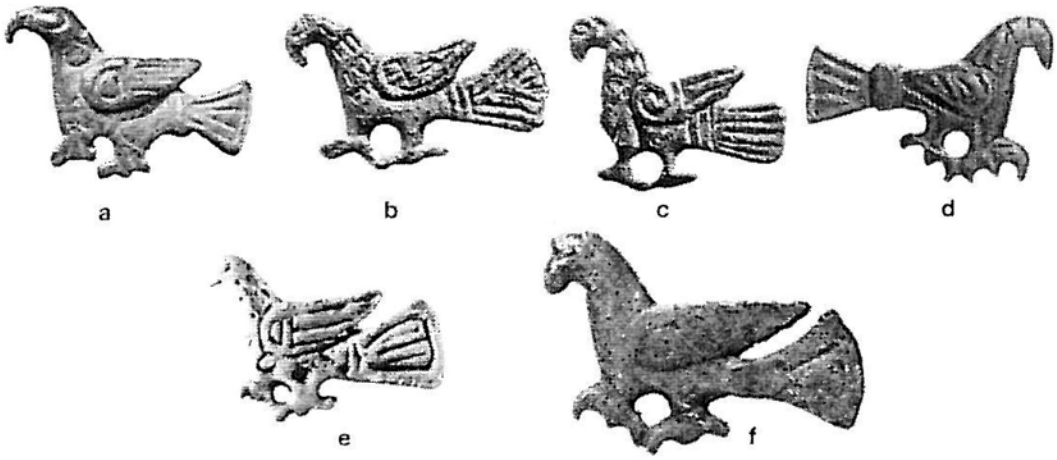

Fig. 6. Fugleformede fibler med markering af fjerdragt og detaljer i kroppen; a. Trabjerg, Ringkøbing amt., b. Skadegard, Bornholm, c. Kirsebærhaven, Københavns amt., d. Hagerup, Frederiksborg amt., e. Johannishus, Blekinge, og f. Lund, Skåne (a-d bronze, e sølv og f bly). 1:1. Foto Nationalmuseet, Weiss & Wichmann, Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieambetet, Stockholm, Kulturen, Lund.

Fig. 6. Bird brooches with marked feathers and body details; a. Trabjerg, Ringkøbing county, b. Skadegard, Bornholm, c. Kirsebærhaven, Copenhagen county, d. Hagerup, Frederiksborg county, e. Johannishus, Blekinge, and f. Lund, Skåne (a-d copper alloy, e silver and f lead). Scale 1:1. Photo The National Museum; Weiss & Wichmann, Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieambetet, Stockholm; Kulturen, Lund.

re jernalder og vikingetid. Selve nålen mangler.

To næsten identiske fugle er fundet ved henholdsvis Kirsebærhaven på Østsjælland (kat.nr. 6) og Skadegård på Bornholm (kat.nr. 11). Også her er halen vifteformet og afgrænset fra kroppen ved tværlinier (fig. 6b-c). Fjerene i vingen er markeret som linier, der udgår fra et spiral- eller D-formet skulderparti, og halsens fjerdragt er antydet med lodrette streger inden for tværgående felter. Nåleanordningen på de to fugle er forskellig fra Trabjerg-fuglens og består af en enkelt tværstillet flig med en gennemboring til nålen anbragt over for en tilsvarende tværstillet flig udformet som en krog.

Ud over disse velbevarede fibler er der en række eksempler, hvis træk er mere udviskede, men som dog har samme generelle form (kat.nr. 7, 13, 66-67, 71). Omridset står således klart på en fibula fra Valsølille på Sjælland, men fuglen er groft udformet og fjerdragten kun svagt markeret (fig. 7a). Overfladen er tæret på flere fibler, men selv her kan man genkende formen (fig. 7c). Spor af ornamentik ses kun på et eksemplar fra Gl. Hviding i Sydvestjylland (fig. 7b). Et bånd er antydet på tværs af halsen, og hele kroppen, vingen og halen er udsmykket med små indstemplede cirkler.

Fuglene fra Trabjerg og Skadegård har let svajede konturer i halen, og der er et vist relief i overfladen, idet skulderpartiet og vingen er løftet lidt frem i forhold til kroppen. På f.eks. to fugle fra Ejstrup i Vendsyssel (kat.nr. 30) og Barfredshøj på Sjælland (kat.nr. 4) falder vingen derimod i ét med kroppens overflade, og omridset af vinge og hale fremstår som næsten rette linier (fig. 8). Dette giver disse fugle et noget mere stift præg, og de når ikke op på samme kvalitetsniveau som fuglen fra Trabjerg.

Ved undersøgelsen i 1997 af Hagerup Voldsted på Nordsjælland dukkede en variant af denne type op (kat.nr. 1). Denne fugl savner øjet, men et tværgående

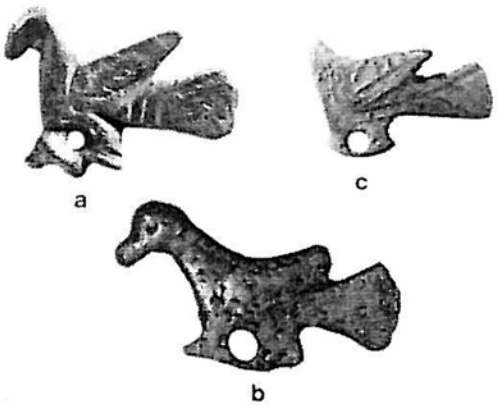

Fig. 7. Enkle fugleformede fibler af bronze fra a. Valsølille, Sorø amt, b. Gl. Hviding, Ribe amt, og c. Gudme II, Fyn. 1:1. Foto Henrik Wichmann, Den antikvariske Samling, Ribe, Jesper Weng, Nationalmuseet.

Fig. 7. Simple copper alloy bird brooches from a. Valsølille, Sorø county, b. Gl. Hviding, Ribe county, and c. Gudme II, Funen. Scale 1:1. Photo Henrik Wichmann, Den antikvariske Samling, Ribe; Jesper Weng, The National Museum.

bånd adskiller hoved og hals. Fjerdragten er markeret med fine tværskraverede linier på hale, krop og vinge, og et bredt glat bånd afgrænser halen fra kroppen (fig. 6d). Vingen er i dette tilfælde ikke løftet, men ligger ned langs fuglens ryg. Det mest markante træk er dog de korte ben, der danner et cirkelrundt hul under bugen, og de uforholdsmæssigt store fødder, der ender i tre særdeles veludviklede kløer.

På alle disse fugle er der en glidende overgang mellem næb, hoved og hals, og hovedet er ikke fremhævet med særlige detaljer. Dette er derimod tilfældet på en variant fra Bejsebakken ved Alborg (kat.nr. 42) og i endnu højere grad på en fibula af sølv fra Glim sogn i Københavns amt (kat.nr. 5) (fig. 9). Næbbet på denne fugl er afrundet drabeformet, og hovedet er forsynet med en tredelt kam svarende til nakkekammen på sølvfuglen fra Toftegård Sydøst. Fuglens hale er lang og vifteformet, og fjerene er markeret med V-formede linier. Som på fuglene fra Kirsebærhaven og Skadegård ser fødderne ud til alene at have to tæer eller kløer.

Proportionerne på et beslag fra Gudme på Fyn (kat.nr. 14) er lidt anderledes end på de foregående fibler, idet denne fugl har en kraftig krop med fremskudt brystparti (fig. 10a). Halen er vifteformet og tredelt som på sølvfuglene fra Toftegård og Gresli, og på kroppen anes et fletværkslignende ornament. Det er muligt, at denne fugl udelukkende har været anvendt som beslag. Den har ingen tydelige spor af en nåleordning, derimod en cirkelformet gennemboring i halen. Et tilsvarende hul med rester af jern findes i brystpartiet.

En fugl i næsten identisk positur, men noget mindre end den fra Gudme, er fundet ved Avnslev kirke på Fyn (kat.nr. 22). Dens krop er ligeledes ornamenteret, men uden klar markering af fjerdragten (fig. 10b). En tredie fugl fra Korshøj syd for Limfjorden (kat.nr. 40), minder herom, men har fine linier i kroppens udsmykning (fig. 10c). Endnu en nær parallel indgår i Sjöcronas samling på Malmö Museer desværre uden fundoplysninger (kat.nr. 72). Halsen og brystpartiet på denne sidste fugl har samme svajede form, og vingen, i dette tilfælde uden oprullet spids, står skrat op fra ryggen (fig. 10d). Fuglens

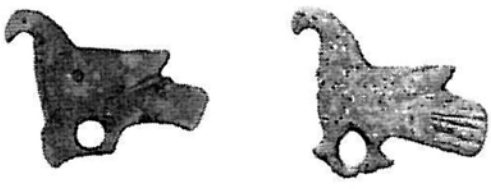

Fig. 8. Fugleformede fibler af bronze uden særlig markering af fjerdragt eller detaljer ved hovedet; a. Ejstrup, Hjørring amt og b. Barfredshøj, Københavns amt. 1:1. Foto Vendsyssel historiske Museum, Nationalmuseet.

Fig. 8. Copper alloy bird brooches without feathers or marked details at the head; a. Ejstrup, Hjørring county og b. Barfredshøj, Københavns county. Scale 1:1. Photo Vendsyssel historiske Museum, The National Museum.

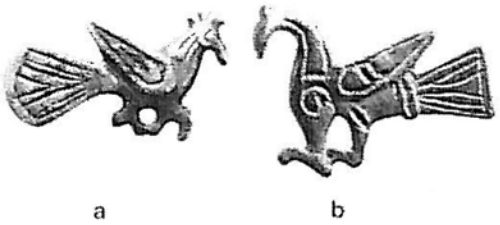

Fig. 9. Fugleformede fibler med kam på hovedet fra a. Glim, Københavns amt, og b. Bejsebakken, Ålborg amt. 1:1. Foto Nationalmuseet: Henrik Wichmann.

Fig. 9. Bird brooches depicting a crest from a. Glim, Københavns county, and b. Bejsebakken, Ålborg county. Scale 1:1. Photo The National Museum, Henrik Wichmann.

hale har til gengæld en særpræget udformning, idet den er delt i to og udgår fra et fletværk langs fuglens bug.

To fibler fra Toftegård Sydøst (kat.nr. 26-27) har et eget særpræg sammenlignet med de foregående. Den ene fugl har en lille opretstående vinge og en nakkekam på hovedet (fig. 11a). Fødderne er kraftige og benene meget korte, så fødderne ser ud til at være hæftet direkte på kroppen. Den anden fugl står på to ganske tynde ben og fjerklædte fødder (fig. 11b). En meget smal vinge, der er løftet lodret op fra ryggen og afsluttet med en fjerklædt dusk, danner en pendant til benene. Både skulderparti og hale er ornamenteret med en spiral.

Til denne hovedgruppe hører endelig en række fibler, som enten er beskadiget eller groft udformet med mere eller mindre heldigt tegnede træk (kat.nr. 2-3, 8-10, 12, 15-19, 21, 23, 38-39, 44, 46, 57, 62, 65) (jf. fig. 12). Nogle lader sig ikke bestemme nærmere, men de fleste synes dog at være beslægtet med de fjerklædte fugle. Dette gælder f.eks. en fuglefibula fra Sophiendal i Ålborg amt (fig. 12a). På bagsiden har den ingen sikre spor af naleanordning, men dette gælder for flere fibler, og man må antage, at naleanordningen har været loddet fast og ikke støbt med fra starten, især da der ikke findes andre former for fastgørelse, f.eks. nittehuller som på fuglen fra Gudme.

Langt hovedparten af disse fibler er støbt af bronze. Blandt undtagelserne er en velbevaret fibula af sølv, der blev fundet i 1866 under jordarbejde ved Johannishus i Hjortsberga sogn, Blekinge i Sverige (kat.nr. 73) (fig. 6e). Denne fugl svarer til fuglene fra Trabjerg eller Skadegård. Fjerdragten er markeret med linier i vinge og hale samt korte streger på halsen, og hovedet er forsynet med et rundt øje og et lille, kort næb. Fiblen fra Glim (kat.nr. 5) og to fibler fra Gudme II på Fyn (kat.nr. 16-17) bekræfter, at sølv blev benyttet, men foreløbig er sølvfuglene langt sjældnere end bronzeudgaverne.

En fugl fra Lund er som den eneste fremstillet af bly (kat.nr. 69). Den har samme kraftige kløer som fiblen fra Hagerup. Vinge og hale minder derimod om fuglen fra Trabjerg (fig. 6f). Bagsiden er helt plan og glat uden spor af naleanordning, og selv om fuglen er beskrevet som

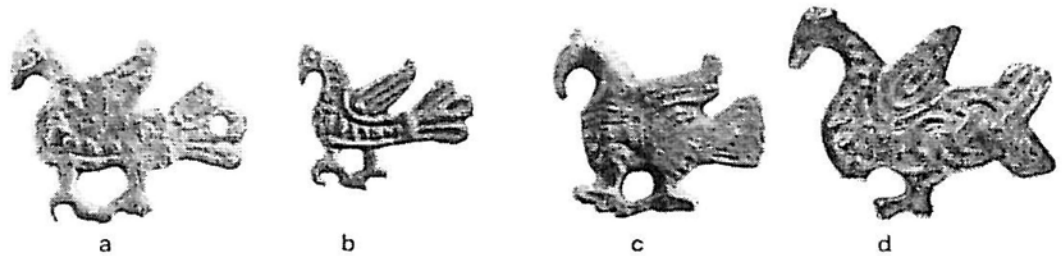

Fig. 10. Fugle af bronze med dekoreret krop fra a. Gudme, Fyn, b. Avnslev Kirke, Fyn, c. Korshøj/Djørup, Ålborg amt, og d. Sjöcronas samling, Malmø. 1:1. Foto Jesper Weng, Nationalmuseet, Malmø Museer.

Fig. 10. Copper-alloy birds with decorated bodies from a. Gudme, Funen, b. Avnslev Church, Funen, c. Korshøj/Djørup, Ålborg county, and d. Sjöcrona's collection, Malmø. Scale 1:1. Photo Jesper Weng, The National Museum, Malmø Museer.

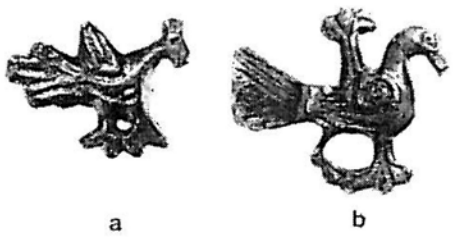

Fig. 11. Særformer fra Toftegård Sydøst, Fyn. 1:1. Foto Henrik Wichmann.

Fig. 11. Atypical bird brooches from Toftegård Sydøst, Funen. Scale 1:1. Photo Henrik Wichmann.

et spænde, er der sandsynligvis tale om en model til fremstilling af støbeforme til fibler (Stenholm 1976, fig. 266; Cinthio 1999:41). Tinlegeringer optræder som smykkemateriale i den tidlige middelalder blandt andet anvendt til cirkulære spænder, hvorimod bly alene ville være et usædvanligt materiale til dette formål. Der er foreløbig ikke andre fuglefigurer af denne type fra Lund, og man må formode, at de færdige produkter er forsvundet ud af byen.

Det arkæologiske dateringsgrundlag for de fjerklædte og dekorerede fugle er som helhed spinkelt. Blymodellen fra Lund kan ud fra fundomstændighederne dateres til tidsrummet 1020-1050 (Stenholm 1976:295), en datering, der har været gældende som rettesnor for smykketypen. Sølvfiblen fra Johannishus indgår i et skattefund bestående af i alt 106 stykker brudsølv og smykker samt over 4.000 mønter (Hårdh 1976, kat.nr. 2). Dette fund må ud fra dateringen af det store indhold af tyske mønter være nedlagt efter 1120, hvilket giver en omtrentlig *terminus ante quem* for fuglens fremstilling og brug. Skatten indeholder en del danske og engelske mønter fra anden halvdel af 1000-årene samt brudstykker af filigranspænder og korsvedhæng, som ligeledes hører hjemme i 1000-årene, og det er rimeligt at tro, at fuglefiguren skal regnes til denne smykkeholdige del af skatten frem for den yngre del, som først og fremmest er præget af tyske mønter.[2]

De to fund fra henholdsvis Lund og Johannishus knytter således denne gruppe fugle med de mere eller mindre naturalistiske proportioner og dekoreret krop til 1000-årene og eventuelt begyndelsen af

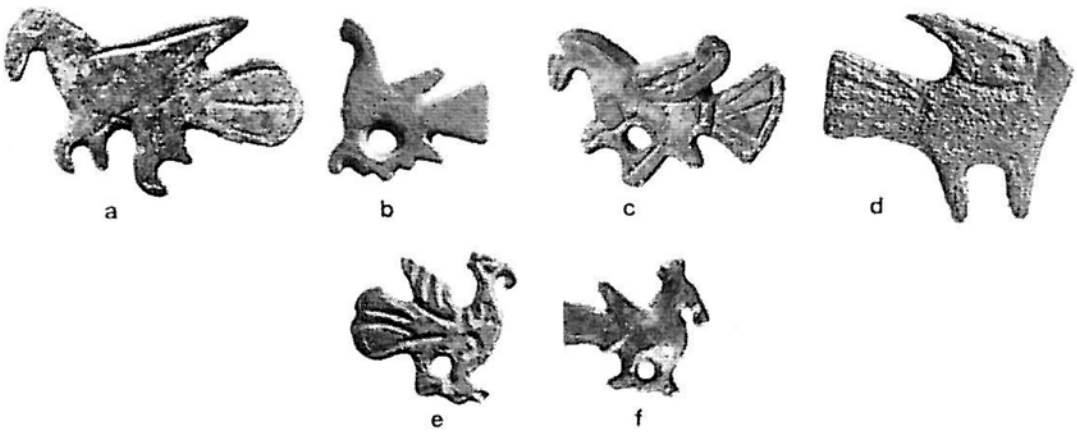

Fig. 12. Fugleformede fibler af bronze, varianter fra a. Sophiendal, Ålborg amt, b. Bejsebakken, Ålborg amt, c. Immerslund, Københavns amt, d. Skibelund, Maribo amt, e. Lille Lyngby, Frederiksborg amt, og f. Postgården, Ålborg amt. 1:1. Foto Nationalmuseet.

Fig. 12. Copper alloy bird brooches, variants from a. Sophiendal, Ålborg county, b. Bejsebakken, Ålborg county, c. Immerslund, Copenhagen county, d. Skibelund, Maribo county, e. Lille Lyngby, Frederiksborg county, and f. Postgården, Ålborg county. Scale 1:1. Photo The National Museum.

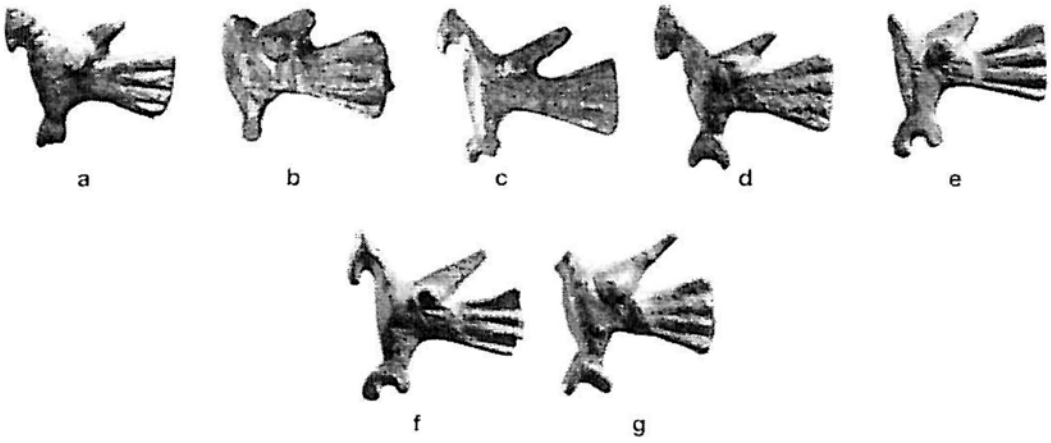

Fig. 13. Stiliserede fugleformede fibler -på et ben- fra a. St. Rydemølle, Ringkøbing amt, b. Thygard, Hjørring amt, c. Stentinget, Hjørring amt; d-e. Sebbersund, Ålborg amt, f. Rubjerg/Mårup, Hjørring amt, og g. Bejsebakken, Ålborg amt. 1:1. Foto Nationalmuseet, Weiss & Wichmann.

Fig. 13. Stylized copper-alloy "one-legged" bird brooches from a. St. Rydemølle, Ringkøbing county; b. Thygard, Hjørring county, c. Stentinget, Hjørring county; d-e. Sebbersund, Ålborg county, f. Rubjerg/Mårup, Hjørring county, and g. Bejsebakken, Ålborg county. Scale 1:1. Photo The National Museum; Weiss & Wichmann.

1100-årene svarende til dateringen for fuglene i Ringerike- og Urnesstil. Et par engelske og et tysk fund støtter denne datering, se nedenfor.

To enkle fugletyper

Detaljer som den særlige markering af fjerdragten eller ornamentikken på kroppen savnes på en række stiliserede fugle, der snarest fremstår som stærkt standardiserede emblemer, ofte med så stor indbyrdes lighed, at de må være produceret af samme håndværker eller værksted. To hovedtyper kan udskilles, og de primære forskelle mellem dem ligger i udformningen af vingepartiet og benene, ligesom fuglene konsekvent vender hver sin vej.

Til den ene type hører enkle, velproportionerede fugle karakteriseret af næsten rette linier ved hoved, vinge og hale (fig. 13). Hovedet har fået en stram tresidet form, idet fuglens hals fortsætter i en lige linie til issen, og pande og næb går i et. Næbbet er således ikke et særlig fremtrædende element. Fuglene er vendt mod venstre, og de er gengivet med ét ben eller måske tæt samlede ben, så det ser ud, som om de balancerer over et meget lille punkt. Foden er i reglen kraftig og gengivet med for- og bagklo. Vingen udgør en spids vinkel med største bredde ved skulderpartiet, og i stedet for en spiral ved skulderen er en fremstående knop almindelig. Halen er omtrent trapezformet og savner den svajede vifteform, som ses på flere af de mere detaljerede fugle. Med en gennemsnitlig længde på ca. 2-2,5 cm er denne type som helhed mindre end de foregående fibler, og bagsiden er forsynet med en simpel nåleanordning bestående af en enkelt tværstillet flig med hul til fastgørelse af nålen og en tilsvarende flig udformet som nålekrog.

Et velbevaret eksempel på denne type er fundet ved Rubjerg/Mårup i Hjørring amt (kat.nr. 33). På denne fugl er skulderleddet i vingen fremhævet med en knop, og halen er tydeligt opdelt ved vandrette linier (fig. 13f). Foreløbig er der registreret otte fibler af denne type, alle fundet i Jylland, først og fremmest i Nord-

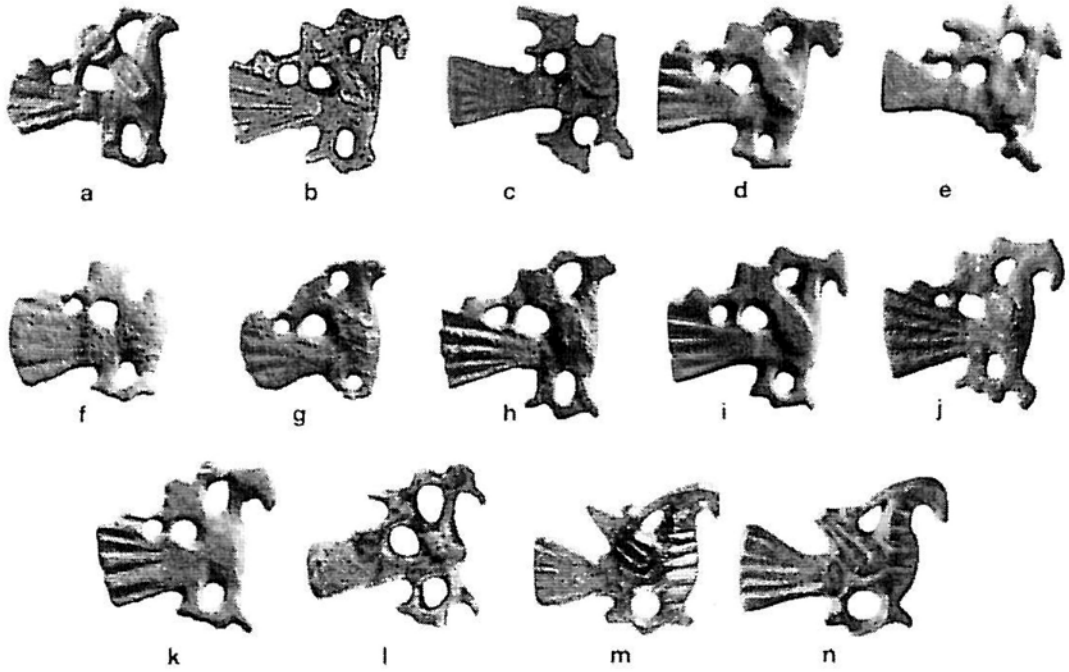

Fig. 14. Stiliserede fugle -på to ben- og varianter fra a. Torpet, Hjørring amt, b. Ejstrup, Hjørring amt, c. Garestrup, Hjørring amt, d. Bejsebakken, Alborg amt, e. Stolpedalsvej, Alborg amt, f-g. Sebbersund, Alborg amt, h. Rubjerg/Marup, Hjørring amt, i -j. Nørholm, Alborg amt, k. Lindholm Høje Vest, Alborg amt, l. Kumlhøj, Randers amt, m. Syd for Nørholm, Alborg amt, og n. Nørlev Søgard, Hjørring amt. 1:1. Foto Nationalmuseet, Weiss & Wichmann, Vendsyssel historiske Museum.

Fig. 14. Stylized copper-alloy "two-legged" bird brooches and variants from a. Torpet, Hjørring county, b. Ejstrup, Hjørring county, c. Garestrup, Hjørring county, d. Bejsebakken, Alborg county, e. Stolpedalsvej, Alborg county, f-g. Sebbersund, Alborg county, h. Rubjerg/Marup, Hjørring county, i -j. Nørholm, Alborg county, k. Lindholm Høje Vest, Alborg county, l. Kumlhøj, Randers county, m. Syd for Nørholm, Alborg county, and n. Nørlev Søgard, Hjørring county. Scale 1:1. Photo The National Museum, Weiss & Wichmann, Vendsyssel historiske Museum.

jylland (kat.nr. 28-29, 33, 41, 54-55, 61), men et enkelt eksemplar er dog fremkommet i Gl. Hviding syd for Ribe (kat.nr. 68).

Den anden type af stiliserede fugle er kendetegnet ved to ben afsluttet med fødder, der i reglen er forbundet (fig. 14). Fuglens vinge står op over ryggen, men et gennembrudt slyngværk forbinder vinge, hale og nakkeparti, så fuglen får et kompakt nærmest firkantet præg, hvor det på dårligt bevarede eksemplarer kan være vanskeligt at skelne mellem hoved-/nakkeparti og fødderne. Disse fugle er i gennemsnit ca. 2,5 cm lange svarende til fuglene med ét/samlede ben, og de har samme enkle naleanordning bestående af en nålekrog og en enkelt tværstillet flig med hul til fastgørelse af nålen. Hvor fuglene i den foregående type alle er vendt mod venstre, er de i denne type vendt mod højre.

Disse fibler har i reglen kun en simpel markering af halefjerene og eventuelt en fremhævelse af skulderpartiet. På de mest detaljerede eksemplarer som f.eks. fiblerne fra Ejstrup eller Torpet i Vendsyssel (kat.nr. 31-32) er nakketoppen flettet sammen med vingen i en cirkelformet figur, og dens to ender hviler på fuglens hale (fig. 14a-b). Disse fibler kan betragtes som en prototype eller et forbillede for de øvrige, der fremstår i en enklere, stivnet udgave med stadig mere udviskede

detaljer, selv om indtrykket af slyngværk over ryggen er bibeholdt. Fiblen fra Stavnsager i Ostjylland er et andet muligt forbillede. Denne fugl ser også ud til at have en lang nakketop, der forbinder nakken med halen og danner en cirkelformet figur ved mødet med vingespidsen (fig. 3). Figuren minder om den flettede knude ved vingerne og benene på den store sølvfibula fra Gresli (fig. 2), men det samlede indtryk af fugletegningen svarer til de små stiliserede fibler. Stavnsager-fuglen er blot vendt mod venstre i modsætning til de øvrige.

Denne enkle type er talrigere end den foregående, og foreløbig kendes 15 eksemplarer (kat.nr. 24, 31-32, 34-35, 43, 45, 47-50, 52-53, 56, 58). Igen dominerer Nordjylland i fundbilledet, og adskillige fibler fra lokaliteter i Vendsyssel og Limfjordsområdet er stort set identiske. Udbredelsen er dog ikke begrænset til Nordjylland, idet et eksemplar er fundet ved Toftegård Sydøst på Fyn og et andet ved Kumlhøj på Djursland (fig. 14l). Yderligere tre fibler (kat.nr. 37, 51 og 60) kan opfattes som en variant af denne type, idet fuglenes nakketop kun når vingen, og halen står frit (fig. 14m-n).

Hovedparten af disse stiliserede fugle er fundet ved hjælp af metaldetektor på lokaliteter, som på baggrund af materialets karakter og de øvrige repræsenterede typer generelt lader sig datere til vikingetid og tidlig middelalder. Fiblerne kan således ikke dateres præcist ud fra en arkæologisk kontekst. På den anden side er det ud fra fletværket over vingen på den ene type rimeligt at tro, at de hører hjemme i anden halvdel af 1000-årene og begyndelsen af 1100-årene.

Denne datering støttes af en teknisk detalje, idet nåleanordningen på de to typer udelukkende består af en simpel nålekrog og en enkelt tværstillet flig med hul til fastgørelse af nålen i modsætningen til nåleanordningen på de foregående grupper, hvor også den to-fligede nålebro, som var almindelig i yngre jernalder og vikingetiden, er repræsenteret, f.eks. på fiblen fra Trabjerg eller sølvfuglen fra Toftegård Sydøst. På kontinentet ser den enkelt-fligede nålebro ud til at dukke op allerede omkring år 800, men den synes først at slå igennem i de nordiske smykkeformer i løbet af 1000-årene (jf. Wamers 1994a:104; Lønborg 1998:99). Det er således denne form, der er anvendt på de cirkulære gennembrudte dyrefibler i Urnesstil, på Guds Lam fiblerne og på de små spinkle skivefibler med indridset motiv (jf. Bertelsen 1992:254 ff.).

Geografisk fordeling

Inden for det gammeldanske område optræder de fugleformede fibler fra den sene vikingetid og tidlige middelalder hovedsagelig i det nuværende Danmark, og der kendes foreløbig ingen paralleller fra Sydslesvig og meget få fra Skåne (fig. 15).[3] Det geografiske tyngdepunkt ligger i Jylland, især i den nordlige del, hvorimod der er langt færre i den østlige del af landet. Denne fordeling skal dog tages med et vist forbehold for regionale forskelle i f.eks. bevaringsforholdene og ikke mindst registreringen af fund. En væsentlig faktor bag koncentrationen af fund i Nordjylland er således den store aktivitet blandt amatørarkæologer og den intensive brug af metaldetektorer i dette område. På den anden side registreres der hvert år et meget stort antal detektorfund på Bornholm, uden at dette har givet sig udslag i et tilsvarende stort antal fugleformede fibler. På trods af det lave antal fund fra Skåne, Sjælland og Øerne bekræfter blymodellen fra Lund, at fugleformede fibler blev fremstillet i det østlige Danmark.

Uden for Danmark er der ikke registreret mange fund, hverken i det øvrige Skandinavien eller i naboområderne. Med sølvfuglen i Gresli-skatten som en fornem undtagelse ser fugleformede fibler således ikke ud til at have været en almindelig smykkeform i Norge, mens der kendes enkelte eksemplarer fra Sverige.[4] Igen skal der dog tages forbehold for bevaringsforholdene og forskellig

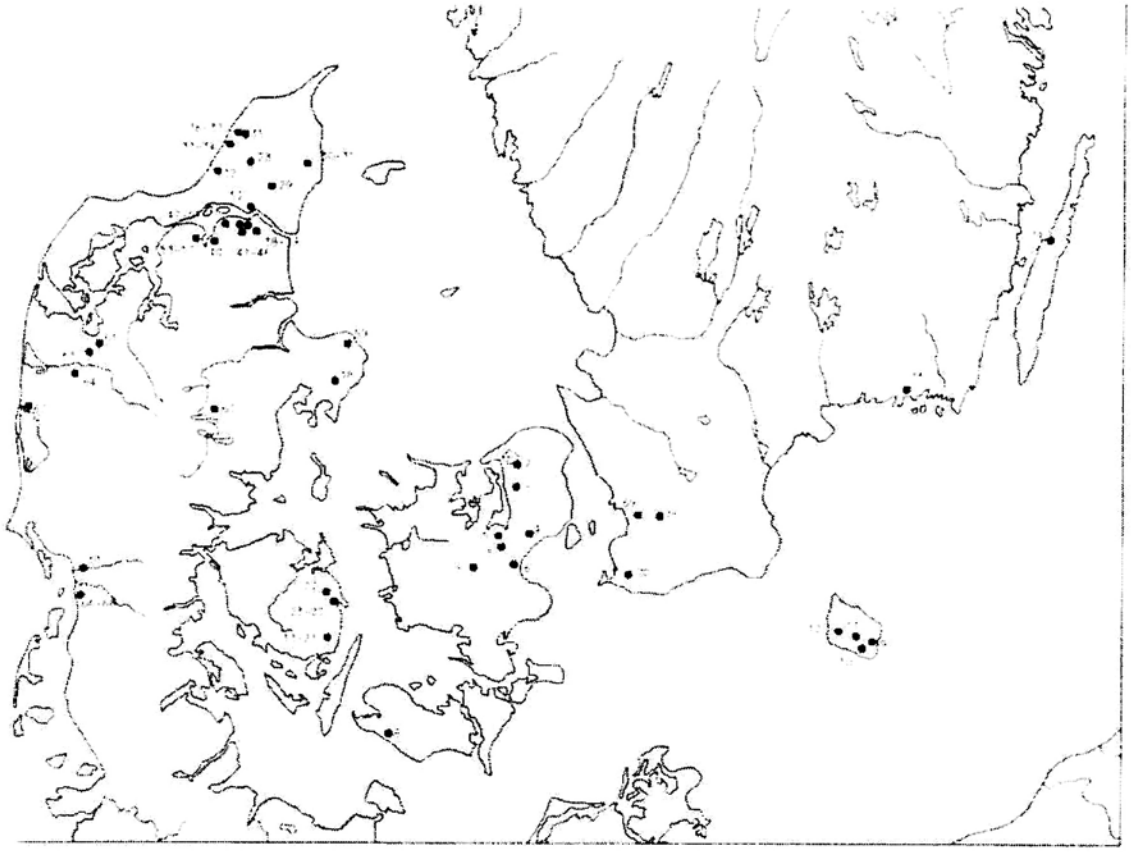

Fig. 15. Geografisk fordeling af fugleformede fibler i Danmark, Slesvig og Skåne.

Fig. 15. Geographical distribution of bird brooches in Danmark, Slesvig and Skåne.

praksis i forbindelse med brugen af metaldetektorer og privates samarbejde med museerne.

Ud over fuglen af sølv fra Johannishus i Blekinge er der en enkelt fuglefibula af sølv fra Öland (kat.nr. 74), fremkommet under de arkæologiske undersøgelser i 1972 ved Köpingsvik sammen med andre genstande fra vikingetiden og den tidlige middelalder (Hagberg 1973:47). Denne fugl er atypisk, idet kroppen ganske vist har den karakteristiske form med vifteformet hale og en vinge med markeret skulderparti, men hovedet minder snarest om et hestehoved med åben mund (fig. 16).

Fugleformede fibler synes ikke at have været i brug i det centrale Sverige, heller ikke i byen Sigtuna, der blev grundlagt omkring 970.[3] Byen havde sin blomstringstid netop i 1000- og 1100-årene, og der er i det mindste i de ældste faser fundet en del genstande med tilknytning til Danmark. I det samiske metaldepot fra Gratrask i Norrbotten, hvis indhold er

Fig. 16. Fugleformet fibula af sølv fra Köpingsvik, Öland. 1:1. Foto Kalmar Läns Museum.

Fig. 16. Silver bird brooch from Köpingsvik, Öland. Scale 1:1. Photo Kalmar Läns Museum.

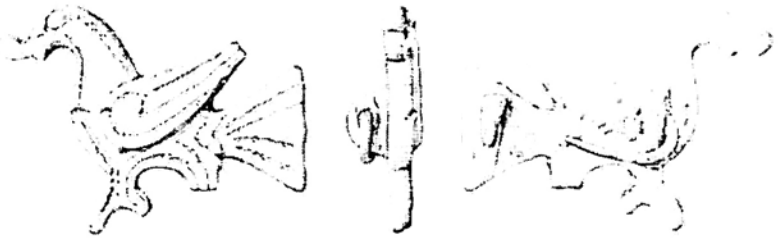

Fig. 17. Fugleformet fibula af bronze med nordiske stiltræk fra Stoke Holy Cross, Norfolk, England. 1:1. Tegning Norfolk Museums Service.

Fig. 17. Copper-alloy bird brooch with Scandinavian style elements from Stoke Holy Cross, Norfolk, England. Scale 1:1. Drawing Norfolk Museums Service.

dateret til ca. 700-1300, findes en enkelt fuglefibula udført i "hvidmetal" og med nal på bagsiden (Sørning 1956:136). Fuglen mangler halen, men minder i store træk om en påfugl med høj, næsten korslignende kam på hovedet. Bortset fra en spiral i skulderpartiet og en oprullet vingespids viser den ikke mange lighedspunkter med de danske fund. Den savner også paralleller i det samiske depotmateriale, og Rusland er foreslået som oprindelsessted for motivet (Sørning 1956:22, tabel 3).

I Nordskandinavien og i det finsk-ugriske område optræder fugleformede vedhæng af bronze, dels støbte plastiske fugle (i visse tilfælde snarere lignende små heste), der yderligere har små svømmefødder eller bjælkelignende vedhæng ophængt ved den nederste kant, dels flade gennembrudte fugle med en øsken over ryggen til ophængning (se f.eks. Sørning 1956; Kivikoski 1973; Sjøvold 1974; Zemitis 1998). De plastiske fugle dateres til 1000- og 1100-årene, mens de flade gennembrudte fugle ser ud til at have en noget længere levetid mellem 1000- og 1300-årene (Sørning 1956:48 ff., Zachrisson 1984:75). Disse fugle hører hjemme i et kulturelt miljø, hvor dyrefigurer og dyreamuletter spiller en væsentlig rolle (Zemitis 1998). De knyttes til hedenske trosforestillinger, og der synes ikke at være nogen umiddelbar forbindelse mellem denne brug af fuglemotivet og de danske fuglefibler.

I 1000-årene var der tæt kontakt mod vest til England, og flere genstandsgrupper som seletøjsbeslag og dragttilbehør optræder både i Skandinavien og i det engelske område i stort set identisk udformning. Nogle typer er uden tvivl fremstillet i begge områder (se f.eks. Pedersen under udgivelse), og i det østlige England er nu også fugleformede fibler svarende til de danske dukket op.[7]

Ved Stoke Holy Cross i Norfolk (kat.nr. 76) er der fundet en variant, der er gengivet fra siden som de danske fugle og har fine træk som en vifteformet hale og en vinge med spiralornament til markering af skulderen. I modsætning til mange af de danske fugle savner denne dog et tydeligt næb, og næbpartiet må snarere karakteriseres som en åben mund med snudekrølle, der svarer til gabet på de dyreformede fibler i Urnesstil (fig. 17). Fug-

Fig. 18. Sølvmønt slået under Magnus den Gode (1042-47) i Lund. Foto Den Kgl. Mønt- og Medaillesamling.

Fig. 18. Silver coin minted under Magnus the Good (1042-47) in Lund. Photo The Royal Collection of Coins and Medals.

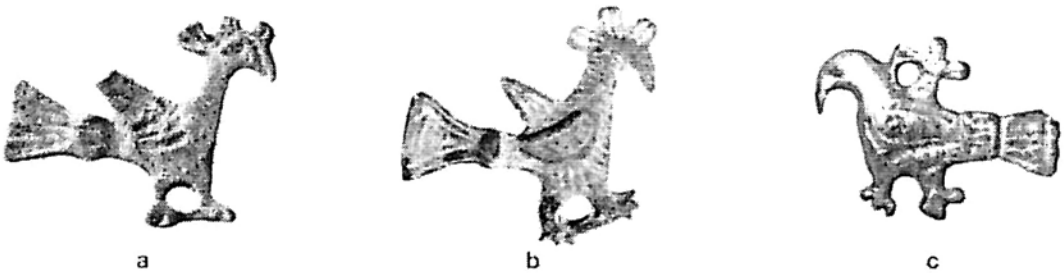

Fig. 19. Fugleformede fibler fra a. West Rudham, Norfolk og b. Kenninghall, Norfolk, samt c. Berinsfield. Ca. 1:1. Foto David Wicks, Norfolk Landscape Archaeology, Ashmolean Museum, Oxford.

Fig. 19. Anglo-Saxon bird brooches from a. West Rudham, Norfolk and b. Kenninghall, Norfolk, and c. Berinsfield. Scale c. 1:1. Photo David Wicks, Norfolk Landscape Archaeology, Ashmolean Museum, Oxford.

lens ben er afsluttet med en tvedelt fod, og mellem benet og halen er der et ekstra nedhæng, der minder om et ben, men er uden fod. Dette træk genfindes pa en stort set identisk fibula fra South Ormsby i Lincolnshire (kat.nr. 77).

De to fibler vender mod venstre, mens en lignende fugl fra Harworth i Nottinghamshire vender mod højre (kat.nr. 79). Den har som en af fuglene fra Gudme (kat.nr. 14) et nittehul i halen og endnu et i brystet, og der kan være tale om et beslag eller eventuelt en omarbejdet fibula, der har mistet nalefæste og nalekrog. En fjerde fibula med et særegent langstrakt udseende og tre omtrent cirkelformede abninger under kroppen er fundet ved South Ferriby i Lincolnshire (kat.nr. 78).

De indbyrdes ligheder mellem disse fire fugle og den stilistiske udformning af hoved og næb pa eksemplarerne fra Stoke Holy Cross og South Ormsby taler for, at de er samtidige, og at de har forbindelse til et anglo-skandinavisk miljø. Yderligere støtte for denne forbindelse og for dateringen af fiblerne til den sene vikingetid og den tidlige middelalder findes i den pafaldende lighed mellem fuglefiguren fra Stoke Holy Cross og gengivelsen af en fugl pa en af Magnus den Godes (1042-1047) mønter præget i Lund (fig. 18). Fuglen pa mønten er tilpasset møntblanketten, og vingen er bøjet for at give plads til omskriften, men man genkender detaljerne i vinge og hale, de samlede ben og ikke mindst det ret afsluttede nedhæng mellem ben og halefjer.

Endnu en række fibler med fuglemotiv kendes fra England. Nogle af dem minder om haner. De har en trapezformet hale adskilt fra kroppen med en knop, og øverst pa hovedet ses en tredelt hanekam (fig. 19a-b). Andre fugle har ligeledes trapezformet hale, men hovedet er enklere uden kam, og de to ben kan være samlet og reduceret til en lille ring. Det mest markante træk ved denne sidste type er dog, at fuglefiguren bærer et kors over ryggen i stedet for en løftet vinge. I enkelte tilfælde som pa en fibula fra Berinsfield uden sikre fundoplysninger er det muligt, at der i stedet for et kors er tale om en fugleunge, der hviler pa forældrenes ryg (fig. 19c). Fuglene med kors repræsenterer en distinkt gruppe forskellig fra de danske fuglefibler, og der ser ud til at være mindst to hovedgrupper i England, hvoraf den ene maske skal knyttes til fibler fra omkring ar 800 fundet pa kontinentet, og den anden er samtidig med de danske fibler fra 1000-arene, jf. nedenfor.[7] Den manglende arkæologiske kontekst vanskeliggør en præcis datering.

Antallet af fugleformede fibler i England vil sikkert øges fremover i takt med den intensiverede registrering af detektorfund, som finder sted her i disse ar, men foreløbig synes de ikke at være en

Fig. 20. Fugleformede fibler dateret til omkring 800 fra a. Wunnenberg Fürstenberg, Kr. Paderborn, og b. Osnabruck, Grosse Domsfreiheit, Tyskland. Ca. 1:1. Foto Museum in der Kaiserpfalz, Paderborn, Strenger Domschatzkammer Osnabruck.

Fig. 20. Bird brooches dated to c. 800 AD from a. Wunnenberg-Fürstenberg, Kr. Paderborn, and b. Osnabruck, Gross Domsfreiheit, Germany. Scale c. 1:1. Photo Museum in der Kaiserpfalz, Paderborn; Strenger, Domschatzkammer Osnabruck.

særlig hyppig smykkeform. Dette gælder i endnu højere grad for området syd og sydvest for Danmark, hvor fugleformede fibler ikke kendes fra 1000-årene, men derimod optræder omkring år 800.[5] Blandt enkeltfundene fra Mainz ved Rhinen er der således en støbt bronzefugl med punkt-cirkel ornament på kroppen, trapezformet hale og en lille smal tungeformet vinge, der står omtrent vinkelret op fra ryggen (Wamers 1994a, Abb. 67). Naleanordningen er støbt med på bagsiden af fiblen, og nålefæstets udformning med to parallelle flige tyder på en datering i 8. årh. (Wamers 1994a:104).

En beslægtet fugl stammer fra en kvindegrav (grav 16) på en gravplads ved Wunnenberg-Fürstenberg, Kreis Paderborn i Tyskland (Melzer 1991:58). Den er af bronze, og naleholderen samt nålebroen, en enkelt tværstillet kam med gennemboring, er støbt med på bagsiden. En vifteformet hale med V-formede linier til markering af fjerene afslutter fuglens afrundede krop (fig. 20a). Fødderne udgår direkte fra bugen og danner en cirkulær øsken, og i stedet for en tydelig vinge over ryggen er der en palmette med fremhævet midterpunkt. Fuglen lå midt på den dødes bryst, og den dateres i lighed med andre sene fund fra gravpladsen til årtierne omkring år 800, tiden efter Karl den Stores erobring af Sachsen (Melzer 1991:30 f.).

Endnu en fugl af bronze kendes fra Frankfurt am Main, Altstadt (Wamers 1994a:104), og fra Tyskland er også et fornemt eksemplar i lueforgyldt sølv med et øje af blå emalje (fig. 20b). Denne fugl er dateret til første halvdel af 800-årene. Den lå i en kistegrav umiddelbart nord for Osnabruck Domkirke på en gravplads, der blev sløjfet og dækket af en repræsentativ stenbygning formentlig alle-

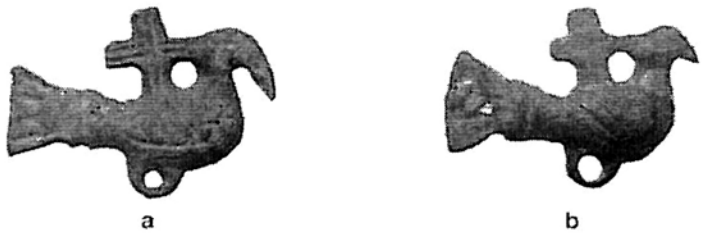

Fig. 21. Fugleformede fibler af bronze fundet a. syd for Notre-Dame, Rouen, og b. i Rouen, Frankrig. Ca. 1:1. Foto Yohann Deslandes, Musee Departementaux de la Seine-Maritime, Rouen.

Fig. 21. Copper-alloy bird brooches found a. south of Notre-Dame, Rouen, and b. in Rouen, France. Scale c. 1:1. Photo Yohann Deslandes, Musee Departementaux de la Seine-Maritime, Rouen.

Fig. 22. Fuglefigur af blik fra Wangels, Ostholsten, Tyskland (efter Wiechmann 1996). Ca. 1:1.

Fig. 22. Bird brooch made of sheet metal from Wangels, Ost-Holstein, Germany (after Wiechmann 1996). Scale c. 1:1.

rede i anden halvdel af 800-arene (Schluter & Zehm 1993). Fuglens hoved står glat med øjet som eneste fremhævede punkt, mens kroppen er ornamenteret med fladedækkende spiral- og vinkelmønstre i en degenereret Tassilokalkstil (Schulze-Dorrlamm 1998:146). Over ryggen rejser sig et kors i stedet for en vinge, og de to fødder danner en åben tresidet øsken under bugen. Nålefæstet består som på fiblen fra Mainz af to parallelle flige i modsætning til den ene tværstillede flig på fiblen fra Wunnenberg-Fürstenberg.

Disse tyske fund støtter en datering af de engelske fugleformede fibler med kors over ryggen til tiden omkring 800, og denne type er dermed noget ældre end de fugle, der viser træk typiske for den sene vikingetid. Dateringen støttes af en fugleformet fibula fundet i 1992 i klostergården syd for Rouen Domkirke ved undersøgelsen af det karolingiske ærkebispepalads (Le Maho 1992).[9] Paladset blev ødelagt under en brand ved midten af 800-årene, og fiblen kan ud fra fundomstændighederne dateres til begyndelsen af århundredet. Fuglen bærer i lighed med den fra Osnabrück og nogle af de engelske fugle et kors på ryggen, hvis form er yderligere understreget ved optrukne linier. Fødderne er reduceret til en lille ring eller øsken (fig. 21). En næsten identisk fibula fundet i 1800-årene i Rouen har været dateret til romersk jernalder (jf. Dolfuss 1973), men må også være karolingisk.

En 4 cm høj rovfuglefigur af drevet blik fundet i 1848 ved Wangels, ca. 5 km vest for den slaviske borg Oldenburg i Østholsten, havde ligeledes et ligearmet kors over ryggen (fig. 22). Fuglens hvælvede bagside skal have været udfyldt med bly, men det kan ikke afgøres, om figuren er et beslag eller eventuelt havde en nåleanordning fastloddet på bagsiden.[10]

Denne figur indgik i det foreløbig største skattefund fra vikingetiden i Slesvig-Holsten (Wiechmann 1996:447 ff.), og den skal sandsynligvis dateres til 1000-årene, dvs. noget senere end fundene fra Osnabrück og Rouen. Smykkerne i Wangels-fundet lader sig inddele i tre grupper: en vestslavisk, en dansk og en østsvensk, og dateringerne ligger i slutningen af 900-årene og især første halvdel af 1000-årene for de lokalt producerede typer (Wiechmann 1996:153 f.). Mønterne omfatter hovedsageligt tyske udmøntninger. Størstedelen ligger inden for tidsrammen ca. 990 til 1040, og nedlæggelsen af skatten er formentlig sket omkring eller efter midten af 1000-årene (Wiechmann 1996:149 f.).

Fra det øvrige slaviske område syd for Østersøen synes der ikke at være mange fuglefigurer fra denne periode. R. Wiechmann nævner i forbindelse med figuren fra Wangels to fugle, ganske vist uden kors over ryggen, fra to skattefund fremkommet ved Dąbrowa i Polen og Quilitz i Mecklenburg-Vorpommern (Wiechmann 1996:69 f.). Begge fund er nedlagt i 1000-årene, Dąbrowa efter 1074 og Quilitz efter 1016. Fuglene herfra viser dog ikke nogen umiddelbar lighed med de danske fund (Kiersnowsey & Kiersnowsey 1959, Taf. 5:2 og 17:2), og der er næppe nogen direkte forbindelse.

De danske fugleformede fibler fra den tidlige middelalder er sammenfattet en forholdsvis snævert afgrænset fundgruppe, hvis nærmeste paralleller eller for-

Fig. 23. Fuglefigur på et mankestolsbeslag af forgyldt bronze fra Søllested, Fyn. Uden målestok. Foto Nationalmuseet.

Fig. 23. Bird depicted on a gilt copper-alloy harness bow mount from Søllested, Funen. No scale. Photo The National Museum.

løbere skal søges inden for det central- og vesteuropæiske område. Tilsvarende fibler er foreløbig ikke registreret på kontinentet, derimod omfatter de engelske fund en lille gruppe fugleformede fibler, der kan knyttes til de danske. Fugle med kors over ryggen dateret til ca. 800 er endnu ikke fundet i Danmark, og den tidsmæssige afstand mellem de danske og de kontinentale fund tyder ikke på en direkte kontinuitet mellem de to smykkegrupper, men snarere på en selvstændig udvikling og udnyttelse af fuglemotivet i Danmark, eventuelt under påvirkning af fuglegengivelser i andre medier end smykkeinventaret.

Fuglefigurer i vikingetiden

De små fugleformede fibler i Danmark er en ny smykkeform i 1000-årene. Motivvalget kan være udtryk for et simpelt modelune, men det er på den anden side også muligt, at der lå et reelt symbolindhold i fuglene, og at ejeren af en fuglefibula og hans/hendes omgivelser tillagde den en særlig betydning. Analyse af dyrestilarterne i de forudgående århundreder tyder på, at tidens kunstneriske udfoldelse ikke blot skal opfattes som ren dekoration, men derimod kunne fungere som et bevidst anvendt middel til kommunikation.[1]

Brugen af fugle på smykker i 1000-årene var ikke i sig selv et nyt fænomen, tværtimod var der i vikingetiden en rig tradition for gengivelse af fugle. Et af de mest markante fund med et væld af dyrefigurer er et par mankestole af træ med beslag af forgyldt bronze fra Søllested på Fyn (Pedersen 1997). Endebeslagene til træbuerne er udformet som kraftige dyrehoveder. To vingede væsener over dyrenes snude danner knurharene, og på hver kind ses en lille selvstændig fuglefigur med lang nakketop. Over dyrehovederne knejser et fuglehoved for enden af mankestolenes lange rygbeslag, og selve fuglekroppen indgår i det fladedækkende relief langs beslagenes sider. Tre af rygbeslagene er ornamenteret med båndformede dyrefigurer på hver side, mens der på det fjerde beslag ud over fuglen for enden er yderligere to store fuglefigurer, der minder om de to fibler fra Toftegård Sydøst og Gresli (fig. 23).

Mankestolene kan ud fra beslagenes

Fig. 24. Dupsko af bronze fra Bjergene, Fyn. Uden målestok. Foto Nationalmuseet.

Fig. 24. Copper alloy sword chape from Bjergene, Funen. No scale. Photo National Museum.

stilistiske tilhørsforhold – elementer fra Jellingstilen kombineret med motiver typiske for Mammenstilen – dateres til midten eller anden halvdel af 900-arene (Fuglesang 1991:103; Pedersen 1997:92 f.). De la i en grav, hvis øvrige indhold på trods af bevaringsforholdene og de uheldige omstændigheder ved optagelsen i 1861 tyder på, at den døde hørte hjemme i et velstående miljø (Pedersen 1997). De mange fugle- og dyrefigurer på mankestolene er blevet knyttet til forestillinger om kampen mellem gode og onde magter, og den rige billedverden som helhed rummer associationer til den nordiske mytologi og til familiens høje status i samfundet (Steinsland 1990:82 ff.; Schmidt-Lornsen 1986:299 f.; ibid. 1994).

Beslægtede fuglefigurer ses på nordiske dupsko af bronze til sværdskeder fra anden halvdel af 900-arene (Stromberg 1951:234; Paulsen 1953:20). I Danmark er et yderst velbevaret eksemplar fundet med metaldetektor ved Bjergene på Nordsjælland (*AUD* 1991:209). På hver side af denne dupsko er der en stiliseret fuglefigur set fra ryggen (fig. 24). Fuglen har gennembrudt krop, udspilet hale og to vinger med skarpe knæk ved "albueleddet". De strakte ben rækker ud mod dupskoens glatte ramme, og fødderne griber fat i randlisten omkring motivet. Vingernes og ikke mindst halens udformning med en ring omkring halefjerene ligger tæt på de store fugle i relief på det ene rygbeslag fra Søllested.

Langt fra alle sværdskeder var i vikingetiden forsynet med en støbt dupsko. I de danske våbengrave er der således kun ét sværd med dupsko på trods af, at adskillige sværd viser rester af en skede (Brondsted 1936:91 f.). Forklaringen på de få dupsko sammenlignet med antallet af sværd ligger næppe i omkostningerne forbundet med deres fremstilling, men snarere i, at disse skedebeslag og deres motiv hørte til den fornemme krigers rangtegn, der understregede hans status og tilhørsforhold (Paulsen 1953:145). Fuglene havde muligvis også særlig magisk betydning for krigeren, og motivet er blevet tolket som billede på en offerfugl, måske krigerens offer til guden Odin (Stromberg 1951:242 f.; Kulakow 1985:55 ff.).

Lignende fuglefigurer med udbredte vinger set fra ryggen er anvendt på hængesmykker af bronze fra 900-arene (Ambrosiani & Erikson 1993:12 f.), og næsten samme fugletype optræder på en ganske lille gruppe cirkulære, hvælvede fibler, men her gengivet fra siden (Nylen 1971). Fuglens hoved, ryg og hale følger fiblens rundinger, mens den fligede vinge udfylder resten af fladen.

En anden variant af motivet, en fugl set forfra med runde, stirrende øjne og tydeligt markeret rovfuglenæb, ses på et fornemt hængesmykke af forgyldt bronze fundet på det rige bopladsområde vest for Tissø på Sjælland (fig. 25) (Jørgensen & Petersen 1998:302). Her er kroppen og

Fig. 25. Forgyldt fuglevedhæng fra Tissø, Sjælland. Uden målestok. Foto Nationalmuseet.

Fig. 25. Gilt copper alloy bird pendant from Tissø, Zealand. No scale. Photo National Museum.

forbindelsen til vingerne udformet som fletværk, og fuglens mest bastante partier er fremhævet med skravering og cirkelornamenter.

Et rovfuglehoved set forfra går igen som øsken på en række hængesmykker af ædelmetal fra slutningen af 900-årene eller omkring år 1000, således på et fragment af et guldvedhæng fundet umiddelbart uden for volden på Fyrkat (Roesdahl 1977:35 ff., fig. 29). På grundlag af presmodeller fundet i Hedebys havneområde lader dette vedhæng sig rekonstruere som en fugl med stærkt stiliseret krop, vinger og hale (Roesdahl 1981), men samme type øsken er anvendt på smykker uden fuglekrop, herunder en rigt dekoreret torshammer af sølv fra Skåne og ikke mindst et sæt korsformede vedhæng af guldfiligran fra Hiddensee i Tyskland (Paulsen 1936, Taf. IV-V; Stromberg 1961 II:90, Taf. 74:12). Disse smykker er teknisk fremragende arbejder og må regnes til tidens absolutte pragtstykker, der ikke blot reflekterer økonomisk formåen og social status, men sikkert også ejerens religiøse tilhørsforhold, idet de hammerformede vedhæng kan knyttes til den hedenske gud Tor, hvorimod de korsformede vedhæng i reglen opfattes som kristne smykker.

I modsætning til fuglene på dupskoene og vedhængene er andre af 900-årenes fuglefigurer tredimensionelle. Et par svanelignende fugle med lang elegant hals flankerer topornamentet til en mankestol fundet omkring 1826 i en grav ved Møllemosegård på Fyn, og et næsten identisk ornament er bevaret fra Elstrup på Als (Anon. 1832; Müller-Wille 1975, fig. 6).[12] Fuglene fra Elstrup fremstår mere naturalistiske end de stramt tegnede, stive figurer fra Møllemosegård, men fuglene er i begge tilfælde gengivet med skraveret krop og hals. En spiral markerer skulderpartiet, og vingerne mødes over fugleryggen i et cirkelornament.

To fuglefigurer af forgyldt bronze, et rembeslag og en remholder fundet i 1820 i Nordhøjen i Jelling, hører ligeledes til vikingetidens tredimensionelle fugle (Krogh 1993, fig. 16). Hovederne er gengivet med store runde øjne og krumt rovfuglenæb, og de er begge vendt bagud over fuglens ryg. Det runde øje med øjenbrynsbue og den tværskraverede krop er typiske for Jellingstilen, og de to fugle må være fremstillet i første halvdel eller midten af 900-årene, hvilket støttes af den dendrokronologiske datering til 958/59 for tømmer fra højens gravkammer (Krogh 1993:214 ff.).

Fig. 26. Remende med fuglehoved (i venstre side) af forgyldt sølv fra kammergraven under Jelling Kirke. 1:5:1. Foto Nationalmuseet.

Fig. 26. Silver-gilt strap-end ending in a bird's head (left) from the chamber grave under Jelling Church. Scale 1:5:1. Photo The National Museum.

Fig. 27. Dyrehoved og fuglefigur af forgyldt sølv på en øreske og neglerenser fra Terslev skatten, Sjælland. Uden målestok. Foto Arnold Mikkelsen, Nationalmuseet.

Fig. 27. Silver-gilt animal head and bird figure on an ear spoon and a nail cleaner from the Terslev hoard, Zealand. No scale. Photo Arnold Mikkelsen, The National Museum.

To rembeslag ligeledes i Jellingstil, men udført af sølv og dekoreret med forgyldning og niello, lå i en kammergrav undersøgt i 1979 under Jelling Kirke. Det ene er en remskyder udformet som et dyrehoved, det andet en remende med et dyrehoved i den ene ende og et rovfuglehoved i den modsatte, frithængende ende (fig. 26). Disse to beslag er pragteksempler på vikingetidens metalhandværk. Materialevalget og smykkernes kvalitet formidler ejerens høje status, men der lå muligvis et mere specifikt budskab i dyremotiverne. I. Gabriel har således tolket beslagene som et decideret herskersymbol, der kombinerer fornem teknisk og kunstnerisk udførelse med to magtfulde symboler, løven og ørnen (Gabriel 1992: 41 ff.).

Stilistiske detaljer i ornamentikken tyder på en tæt forbindelse mellem beslagene fra Jelling Kirke og det forgyldte bronzeudstyr fra Nordhøjen. Det kan derfor tænkes, at fuglefigurerne fra højen hører til samme symbolsfære som sølvbeslagene, og at de dermed ikke blot er en dekorativ detalje, men et led i den fyrstelige magtrepræsentation i 900-årene (Gabriel 1992:45 f.). Dyr og fugl er kombineret på et andet pragtsmykke, som må høre hjemme i samme sociale sfære som Jelling-fundene, nemlig et toiletsæt af sølv fra Terslev på Sjælland (Johansen 1912). Et dyrehoved i Jellingstil sidder her på skaftet af en øreske, og en fuglefigur danner afslutningen på en neglerenser (fig. 27).

Brugen af fuglefigurer fortsatte i de yngre stilarter i vikingetiden. Velkendte eksempler er den store fugl på den ene side af den sølvindlagte økse fra Bjerringhøj ved Mammen og fuglefigurerne på to rigt ornamenterede skrin i Mammenstil fra Bamberg i Tyskland og Cammin i Polen, det sidste ikke længere bevaret (Fuglesang 1991; Muhl 1990). Skrinene er så lig hinanden, at de kan være fremstillet i samme værksted eller af samme håndværker, selv om Camminskrinet synes at være en smule yngre end Bambergskrinet, der dateres til anden halvdel af 900-årene (Muhl 1990:293). Fællestrækkene ses i den tekniske udførelse og materialerne samt ikke mindst i billedkompositionen og motivvalget, hvor dyre- og fuglefigurer indgår i mange udgaver, bl.a. som fladedækkende ornamenter, der udfylder hele feltet inden for skrinenes rammeværk.

De to skrin er med deres udskårne plader og ornamentale rammeværk af forgyldt kobber udprægede pragtværker sammenlignet med andre kendte skrin fra 900-årene. Begge endte i domkirkeskatte som relikvieskrin, men der er intet belæg i deres udsmykning for, at de også skulle være fremstillet til liturgisk brug (Muhl 1990:291, jf. Fuglesang 1980:

95 f.). I stedet var skrinene formentlig beregnet til opbevaring af personlige smating hos en højtstaende verdslig ejer. Deres tidligste historie kan ikke efterspores. Det er derfor usikkert, hvornar eller hvordan skrinene er kommet til kirkerne, men en mulighed er, at det er sket som led i en diplomatisk gaveudveksling pa højeste niveau mellem skandinaviske konger, f.eks. den nykristne Harald Blatand eller hans søn Sven Tveskæg, og europæiske fyrstehuse (Roesdahl 1998:553). Den tekniske kvalitet og kunstneriske udsmykning har i sa fald spillet en væsentlig rolle, og der ma være lagt stor omhu og omtanke i udvælgelsen af motiver og helhedsindtrykket.

Bevæger man sig ind i 1000-arene, er der ligeledes eksempler pa fuglefigurer i den nordiske stiltradition, f.eks. en fuglefrise pa et drikkehornsbeslag af forgyldt bronze fundet i Arhus eller den store fuglefigur pa en vindfløj af forgyldt kobber fra Heggen kirke i Buskerud, Norge (Klindt-Jensen & Wilson 1965, Pl. LIX: Fuglesang 1980:55, Pl. 20B og 22B). Fugletegningen viser her skarpt markerede krumme næb, nakketoppe og sammenfletninger i vinge, krop og hale, og de to genstande er begge fornemme eksempler pa Ringerikestilen fra første halvdel af 1000-arene.

Disse eksempler lader ingen tvivl om, at fugle var et populært motiv i vikingetiden og blev gengivet pa forskellig vis inden for rammerne af de nordiske stilarter. Selv om der i reglen ikke kan fremlægges en entydig tolkning af motiverne, er det rimeligt at tro, at fuglene og i det hele taget mange af vikingetidens dyrefigurer ikke alene blev valgt for deres dekorative virkning. Fuglene er ikke begrænset til en enkelt genstandstype eller forbeholdt mænd henholdsvis kvinder, men optræder pa et bredt spektrum af genstande fra smykker og smaredskaber til vaben og hesteudstyr. Ofte er der tale om fornemme arbejder, der i visse tilfælde endog har karakter af magt- eller rangsymbol, hvis motiver kan formodes at have spillet en særlig rolle. Bag nogle af motiverne kan ogsa spores religiøse forestillinger, savel hedenske som kristne, der ikke nødvendigvis lader sig skille fuldstændigt ad. E. Wamers taler saledes for, at det markante rovfuglehoved pa de korsformede filigranvedhæng ikke blot skal ses som et dekorativt og kraftfuldt smykkemotiv, men som et decideret kristent element direkte forbundet med korset og dermed et udtryk for optagelsen af nye kristne symboler pa denne tid (Wamers 1997:94 ff.).

Fuglefigurer i den tidlige middelalder

Fugle- og dyremotiverne fra 900- og 1000-arene danner baggrund for de to sølvfibler fra Toftegard Sydøst og Gresli. I modsætning hertil synes de fleste af de sma fugleformede fibler fra den sene vikingetid og tidlige middelalder at sta løsrevet fra de nordiske dyrestile. Nar der ses bort fra enkelte træk, der kan have deres oprindelse i Ringerike- og Urnesstil, kan disse fibler sjældent knyttes direkte til den nordiske stiludvikling i 1000- og 1100-arene i modsætning til Urnesfiblerne fra omtrent samme periode (jf. Bertelsen 1992:250 f.; ibid. 1994:357 ff.). Alligevel star fiblerne ikke isoleret, idet der i den tidlige middelalders billedverden er talrige fuglefigurer, der i større eller mindre grad svarer til fiblerne.

Fugle optræder pa endnu en smykkegruppe fra denne periode, nemlig sma cirkulære fibler af forgyldt bronzeblik. Disse smykker viser i reglen en eller to menneskeskikkelser eller et blomsterlignende motiv pa forsiden, men enkelte har som to fibler fra Roskilde og Allindemagle pa Midtsjælland en groft indridset fuglefigur.[15] Motivet fremstar i begge tilfælde som en ganske simpel stregtegning (fig. 28). Fuglen er rund og buttet, og den star med fødderne vendt mod en lille øsken ved smykkets rand.

De to fiblers materiale og form samt øskenens placering ved motivets bund svarer til de øvrige enkle fibler af denne

Fig. 28. Cirkulære spænder af bronze med indridset fuglemotiv fra a. Roskilde og b. Allindemagle sogn, Sorø amt. 1:1. Foto Nationalmuseet.

Fig. 28. Copper alloy brooches with incised bird figures from a. Roskilde and b. Allindemagle parish, Zealand. Scale 1:1. Photo National Museum.

type, herunder et eksemplar fundet på Revninge kirkegård på Fyn, der gengiver Kristus med korsglorie. Korsets udformning og Kristi ansigtstræk med en lang, lige næse, ringe om øjnene og en nedadvendt mund daterer smykket til anden halvdel af 1000-årene. To tilsvarende smykker af sølv, der gengiver adoranter med oprakte hænder, indgår i et skattefund fra Harndrup Skov på Fyn. Skatten indeholdt et tredie smykke, en efterligning af en sølvmønt slået for kejserne Basileus II og Konstantin VIII (976-1025), og er sandsynligvis nedlagt i anden halvdel af 1000-årene (Lindahl 1989). Denne smykkegruppe er således omtrent samtidig med de støbte fugleformede fibler. Motiverne tyder på en funktion som amuletter, der beskyttede ejeren og samtidig kendetegnede ham eller hende som kristen (Lindahl 1989:69), og selv om de indridsede fuglefigurer på de to fibler fra Roskilde og Allindemagle ikke har samme sikre kristne kendetegn som de menneskelige figurer, kan de meget vel have haft en tilsvarende betydning.

Fugle var også populære på danske mønter i 1000-årene og findes her i to hovedvarianter: en fugl gengivet med udbredte vinger og vifteformet hale og en fugl set fra siden. Fuglene med udbredte vinger optræder på mønter slået under Knud den Store (1018-1035), Hardeknud (1035-1042) og Svend Estridsen (1047-1074) i Lund, og motivet er gerne kombineret med et Guds Lam på møntens modsatte side (fig. 29a-c). På Knud den Stores mønter er der tale om en forholdsvis naturalistisk gengivelse, mens fuglene på Svend Estridsens mønter er stiliserede og nærmer sig et heraldisk emblem.

Forbilledet for disse mønter er en af den engelske kong Æthelred II's (978-1016) mønter fra omkring år 1009, den såkaldte *Agnus Dei* penny (Jensen et al. 1995:58). Her er en fugl med udbredte vinger kombineret med et lam. Lammet er ofte gennemboret af et kors, og det står over en tavle, hvor bogstaverne alfa og omega kan være afbildet. Motivet er uden tvivl kristent. Lammet er symbol på Kristi død på korset, og de to græske bogstaver henviser til Gud som begyndelsen og slutningen på alle ting. Kun to eksemplarer af denne sjældne monttype kendes fra England. De øvrige er fra Skandinavien og Østersøområdet, og de fleste af disse er som mange andre fremmede mønter i vikingetiden sekundært omdannet til smykker ved hjælp af en gennemboring eller en pasat øsken (Moesgård & Tornbjerg 1999). Sekundær brug af mønter forudsætter ikke ubetinget forståelse af indskriften eller billedet. På den anden side kan det heller ikke udelukkes, at dyremotiverne blev tillagt særlig betydning, således at der reelt er tale om amuletter snarere end rent dekorative hængesmykker.

Agnus Dei mønten er opkaldt efter dyremotivet, men fuglen kan ligeledes opfattes som et kristent symbol. På en af Knud den Stores mønter er den tydeligt gengivet med en glorie magen til den, der omgiver Gudslammets hoved på møntens forside (fig. 29a). Fuglen er blevet tolket som en Helligåndsdue (Jensen et al. 1995:58), men på nogle af mønterne har den et udpræget rovfuglenæb, og det er muligt, at den i stedet forestiller en ørn.[1] Ørnen spiller som duen en stor rolle inden for den kristne tro, hvor den optræder i flere skikkelser f.eks. som symbol for evangelisten Johannes eller sym-

Fig. 29. Danske mønter med fugle og Guds Lam: a. Knud den Store, Lund; b. Hardeknud, Lund; c. Svend Estridsen, Lund; d-e. Magnus den Gode, Lund; f. Erik Ejegod, Randers (efter Hauberg 1900).

Fig. 29. Danish coins depicting birds and Agnus Dei motifs: a. Cnut the Great, Lund; b. Hardecnut, Lund; c. Svend Estridsen, Lund; d-e. Magnus the Good, Lund; f. Eric I, Randers (after Hauberg 1900).

bol på Kristus og det kristne håb om genopstandelse (*LCI*, Adler).

Fuglen set fra siden forekommer på en af Magnus den Godes (1042-1047) udmøntninger fra Lund samt på Erik Ejegods (1095-1103) mønter fra Randers og Alborg (Hauberg 1900; Bendixen 1993) (fig. 18, 29d, f). Fuglefiguren på Erik Ejegods mønter har sin egen stil, hvorimod fuglen på Magnus den Godes mønter er en nøje parallel til nogle af de fugleformede fibler. Vingen udgår således fra et markeret skulderparti, og fjerdragten i vinge og hale er antydet på samme vis som på mange af fiblerne. Vingen og halen er buet, men heri ligger der sikkert en bevidst tilpasning til den begrænsede plads inden for omskriften. Endelig er der under fuglens hale et ekstra nedhæng, som genfindes på to næsten identiske fibler fra Stoke Holy Cross (fig. 17) og South Ferriby i England.

Fuglen på Erik Ejegods mønter har været beskrevet i ret neutrale vendinger i modsætning til Magnus den Godes fugl, som har fået betegnelsen "Duen", selv om den er gengivet med krumt næb og kraftige kløer. Disse træk, der på Erik Ejegods mønter suppleres med fjerklædte overben, leder tanken hen på en rovfugl snarere end på en due, og igen kan der være tale om en ørn (Bendixen 1993:52). Ørnen havde i århundreder været et symbol på både den guddommelige og den jordiske magt, og den kunne derfor egne sig som et herskersymbol på den kongelige udmøntning.

Indirekte støtte for, at fuglefiguren skal anskues ud fra en kristen religiøs synsvinkel, findes på en anden af Magnus den Godes mønter fra Lund. Denne har i stedet for en fuglefigur et Guds Lam på forsiden, hvorimod bagsiderne på begge typer er stort set ens, nemlig et kors til møntens rand (fig. 29d-e). Fuglen og Gudslammet har således samme placering på de to mønter, og man kan antage, at de havde beslægtet symbolværdi, dvs. at baggrunden for fuglen i lighed med dyremotivet skal søges inden for kristendommen. Samme fænomen kan iagttages på Erik Ejegods mønter, hvor fuglemotivet er kombineret med et kongeportræt på møntens forside (fig. 29f). Et tilsvarende portræt er på en af kongens udmøntninger fra Lund kombineret med et Guds Lam (Hauberg 1900, Tab. XII 3), og det er rimeligt at tro, at tanken her var at fremhæve kongen som kristen hersker. Parallelt hermed var den ørneligende fugl måske symbol på såvel kongen som det kristne grundlag for hans magt.

Vender man sig mod andre medier end smykker og dekorerede smagenstande,

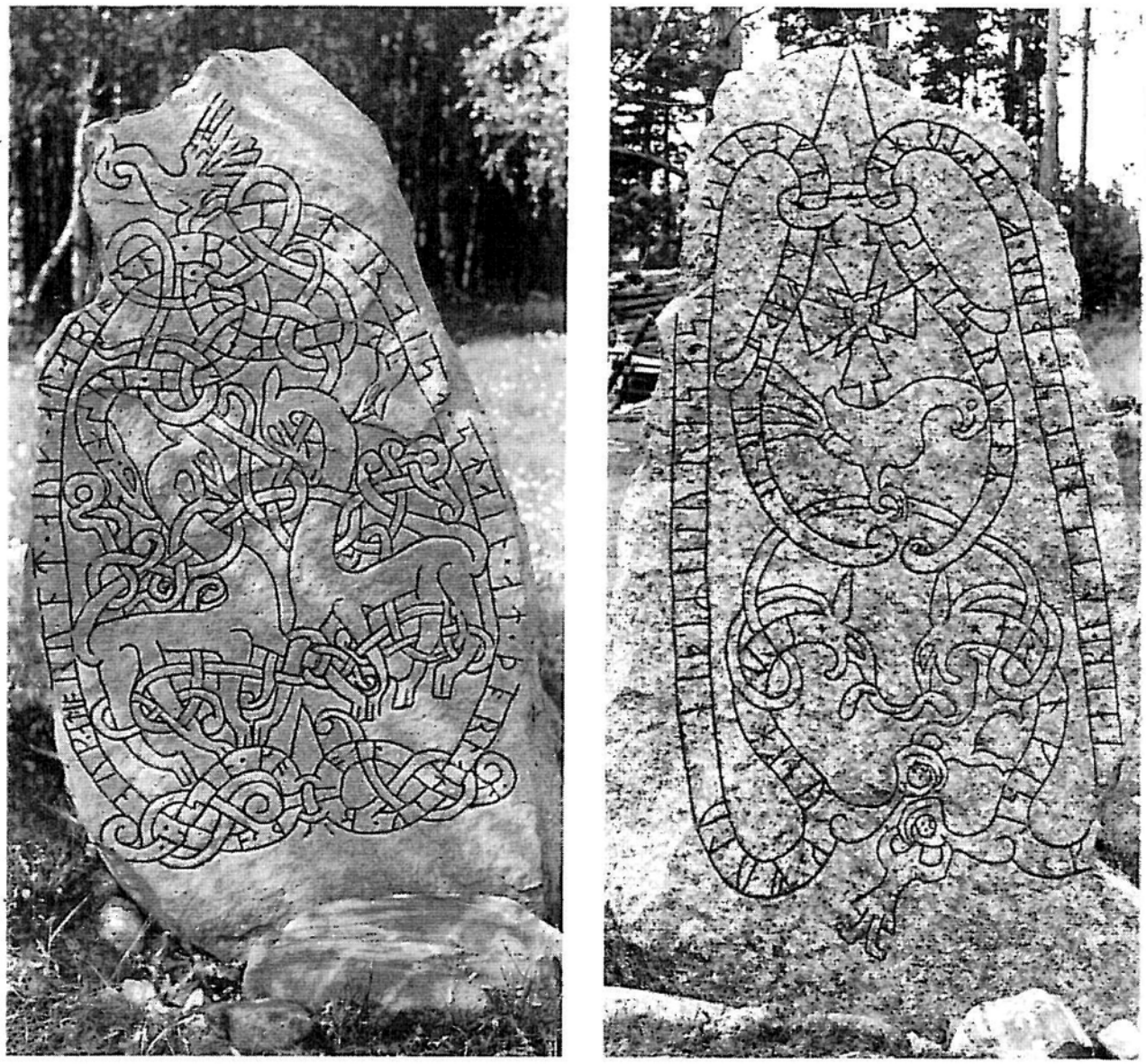

Fig. 30. Runesten med fuglefigurer fra Uppland, Sverige. Stenen fra Litslena Prastgard (t.v.) giver ingen oplysninger om den dødes religiøse tilhørsforhold, hvorimod en kristen bøn indgår i indskriften på stenen fra Grynsta backe (t.h.). Foto Lagergren, Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieambetet, Stockholm.

Fig. 30. Runestones with bird figures from Uppland, Sweden. The stone from Litslena Prastgard (left) gives no indication of the religion of the deceased whereas the inscription on the stone from Grynsta backe (right) includes a Christian prayer. Photo Lagergren, Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieambetet, Stockholm.

findes fuglefigurer i anden teknik og i større format på de svenske runesten fra 1000-arene eller i Danmark på den romanske granitskulptur fra 1100-/1200-arene. På runestenene optræder fugle i flere sammenhænge, og på trods af indbyrdes ligheder kan de tolkes forskelligt.[15]

To fugle indgår i den imponerende Sigurdsristning på Ramsundsberget i Södermanland fra begyndelsen af 1000-arene (Sö 101). Ristningens billeder illustrerer scener fra sagnet om Sigurd Fafnersbane i Volsungernes saga. Fuglene spiller her en vigtig rolle, idet Sigurd uden deres viden maske ikke havde over-

levet sin fosterfader, smeden Regins, patænkte svig. De to fugle i ristningen minder om fiblerne, men ifølge sagnet er der hverken tale om rovfugle eller duer, men derimod små mejser.

Fuglefigurer på enkelte upplandske runesten minder om fiblerne fra Gresli og Tottegard Sydøst. Lighedstrækkene er især tydelige på en sten fra Harg i Odensala sogn (U 448), hvor fuglen er gengivet med opstående nakketop, løftet vinge og hale med fletværk ved roden. Fuglen er kombineret med en mand til hest, og de to figurer er anbragt som selvstændige motiver inden for stenens skriftbånd. Rytter og fugl findes ligeledes på en runesten fra Hökhuvuds sogn i Uppland (U 599), men i dette tilfælde står den falkelignende fugl over runebåndet, og samme placering har en fugl på en runesten med to store dyrefigurer omgivet af et tekstbånd fra Litslena Prästgård (U 753) (fig. 30).

Det er muligt, at rytterne og de fuglefigurer, der optræder sammen med en rytter eller eventuelt alene på de upplandske runesten, skal knyttes til jagt, men der er generelt meget få entydige gengivelser af jagt i vikingetidens kunst i Skandinavien (Akerström-Hougen 1981: 175 ff; Fuglesang 1986:186 f.). En runesten fra Balingsta i Uppland (U 855) viser en fugl over et skriftbånd, der omgiver en jagtscene, hvor en bueskytte på ski og en rytter ledsaget af to hunde forfølger en elg, og på en anden runesten fra Alstad i Oppland, Norge (nu på Universitetets Oldsaksamling i Oslo) er en stor fugl kombineret med hunde og ryttere til hest, den ene med en falk i hånden (Fuglesang 1986, Abb. 7). Disse to sten skiller sig ud fra mængden, og den aristokratiske jagt med rovfugle er ikke et gennemgående tema på runestenene.

En stor del af de sene svenske runesten er kristne mindesmærker, hvis motiver og bønner viser familiernes kristne tilhørsforhold. Også her finder man fuglefigurer. På en sten fra Broholm i Jumkils sogn, Uppland (U 920), er en fugl således anbragt sammen med et kors oven for stenens tekstbånd, der omslutter et stort ligearmet kors.[16] Indskriften slutter med ordene "Gud hjælpe deres sjæl". På en runesten rejst af to sønner for deres fader Arngisl ved Grynsta backe i Habo-Tibble sogn (U 629) indgår samme bøn i indskriften, og midt på denne sten ses en fuglefigur med krumt næb, kraftige kløer og vifteformet hale (fig. 30). Den bærer et ligearmet kors på ryggen, og korset er igen forbundet med stenens to runebånd ved hjælp af et sløjfeformet ophæng.

Kombinationen af kors og fugl genfindes i Södermanland på tre nærtbeslægtede runesten, hvoraf kun én fra Tyresta (So 270) i Österhaninge sogn er intakt. Indskriften står her i et slangeformet bånd, der danner ramme om midtermotivet. Slangens hoved og hale er bøjet op mod midten af stenen, og herover står et ligearmet kors og direkte på dette igen en stiliseret fugl gengivet med bred vifteformet hale. Fuglefiguren er stort set ens på alle tre sten, og der er uden tvivl tale om en figur med kristent betydningsindhold, selv om dette ikke direkte fremgår af indskriften. Tyresta-stenen nævner alene den, til hvis ære stenen er sat, stenrejseren og runehuggeren.

De svenske runesten giver et indblik i fuglemotivernes betydning i den sene vikingetid og tidlige middelalder, og de understreger ikke mindst betydningen af helheden for tolkningen af figurerne. Fuglene er dels knyttet til fremstillinger af kendte sagn og i visse tilfælde aristokratisk levevis, dels direkte forbundet med kristen symbolik. Denne brug af fuglemotiver synes dog ikke at have fået et modsvarende udtryk i det samtidige smykkeinventar, idet der stort set ikke er registreret fugleformede fibler i Sverige uden for de landskaber, der i 1000- og 1100-årene hørte til Danmark.

Danmark savner tilsvarende runesten, til gengæld optræder fuglefigurer enkeltvis eller parvis i talrige udgaver på den senere romanske stenskulptur, således på gravsten, på mange af landets døbe-

Fig. 31. Granitportal på Rimsø Kirke, Djursland, Jylland. Foto Nationalmuseet.

Fig. 31. Portal of Rimsø Church, Djursland, Jutland. Photo The National Museum.

fonte eller på tympanonfelter, karmsten og kapitæler i de jyske kirkeportaler.[17] Fuglene ses både som isolerede motiver og sammen med andre figurer i en større komposition. Nogle af dem er opfattet som ren dekoration, mens der i andre tilfælde ud fra fuglenes placering eller kompositionen som helhed med større sikkerhed kan argumenteres for et kristent betydningsindhold. Materialet er omfattende, og her skal blot nævnes to eksempler.

I Rimsø Kirke på Djursland er fuglefigurer anbragt øverst på de to karmsten i sydportalen (fig. 31). I venstre side er afbildet to siddende personer, hvor den øverste kan tolkes som Kristus og den nederste måske som Maria, idet et hovedlin er antydet under glorien. På modsatte karmsten står to personer, begge gengivet med glorie og pegende på de to personer overfor. Figurerne er anbragt i rundbuede nicher afgrænset af tovsnoninger, og de to fugle står uden for hovedfigurernes ramme. Mackeprang tillagde dem ikke særlig symbolsk betydning, men så dem som "sikkert rent dekorative, alene anbragt for at fylde et tomt rum" (Mackeprang 1948:204). Stenhuggeren kunne på den anden side have valgt at lade de to små partier på karmstenene stå helt tomme i lighed med felterne ved buen øverst i portalen, og det er derfor rimeligt at tro, at fuglene spillede en rolle i tilknytning til de fire personer, måske som symbol på de sjæle, der blev hjulpet til frelsen.

Motivvalget er væsentlig anderledes på sydportalen i Låsby Kirke (fig. 32). Reliefferne på højre karmsten gengiver to modstillede dyr med åbent gab og oprullet hale, og mellem dem står en bevæbnet mand. Et tredie dragelignende dyr findes nederst på venstre karmsten, og herover følger et firbenet dyr, en mandsfigur, endnu et firbenet dyr samt øverst en fugl i hver sit medaljonfelt. Mandsfiguren kan opfattes som Guds stridsmand, en kristen stillet over for Det Onde (Gotfredsen & Frederiksen 1987:225). På højre karmsten står han med dragne våben og kæmper med egne kræfter mod Det Onde, mens han på modsatte karmsten er trådt ind i Kirken og her står mellem Helligånden gengivet som en due, Juda Løve og Korslammet. Dragen i bunden af relieffet har derfor ingen magt til at gøre ham ondt. Øverst i tympanonfeltet står endelig stridsmanden med sejrens glorie. Uanset tolkningen af kompositionen som helhed udgør fuglen her et vigtigt led i fremstillingen, idet den som de øvrige figurer er fremhævet med selvstændig ramme.

Stenskulpturen hører hjemme i 1100- og 1200-årene og er derfor noget yngre end de fugleformede fibler, selv hvis disse smykker fortsatte i brug lidt ind i 1100-årene, jf. sølvskatten fra Johannishus i Blekinge, der er nedlagt efter 1120. På trods af forskellene i materiale og billedfeltets størrelse minder en del af fuglefigurerne dog om hinanden, og det er ikke umuligt, at motiverne på fiblerne og stenreliefferne hviler på et fælles idégrundlag.

Smykkerne, mønterne og de svenske runesten understreger, at fuglefigurer i den tidlige middelalder ganske som i vikingetiden optrådte i flere skikkelser og betydninger. Grundlaget for en præcis artsbestemmelse er ofte spinkelt, og tolkningen af motiverne hviler i reglen på en analyse af konteksten. Flere fuglefigurer synes at høre hjemme inden for verdslige rammer, men brugen af fuglemotiver kan dog ikke entydigt henføres til denne sfære, idet en række fugle på f.eks. mønter og runesten må knyttes til kristne trosforestillinger.

Fiblernes betydning

At dømme ud fra de mange eksempler i vidt forskellige materialer og teknik spillede fuglefigurer en særlig rolle både i vikingetiden og i den tidlige middelalder. Vikingetidens fugle er bundet til tidens stiludvikling, og figurtegningen er præget af den herskende stilretning, men den synes samtidig at reflektere et ønske

Fig. 32. Granitportal på Låsby Kirke, Midtjylland. Foto Nationalmuseet.

Fig. 32. Portal of Låsby Church, Jutland. Photo The National Museum.

om at gengive artsspecifikke træk, dvs. at en fuglefigur kan inkorporere både typiske udtryk for en given stilarts fremstilling af dyrefigurer og træk karakteristiske for bestemte fuglearter, selv om også disse virker som stiliserede idealtræk snarere end naturtro fremstillinger. Det er således næppe tilfældigt, at visse fuglefigurer i Jellingstil har tværskraveret krop, vinger og ben samtidig med, at træk som det krumme rovfuglenæb er betonet.

Fuglefigurerne i den tidlige middelalder er stort set løsrevet fra den traditionelle nordiske stiludvikling, selv om træk fra Ringerike- og Urnesstilen kan spores. Fuglene viser ofte stor indbyrdes lighed, men der kan i mange tilfælde argumenteres for en specifik betydning afhængigt af konteksten, og uden at der nødvendigvis kan eller skal trækkes et skarpt skel, peger eksemplerne i to retninger, nemlig mod fuglemotiver anvendt i en verdslig sammenhæng og fugle knyttet til kristne trosforestillinger. Spørgsmålet er dernæst, hvordan de små fugleformede fibler fra 1000- og 1100-årene skal opfattes. Yderst få er fundet i en sådan sammenhæng, at man overhovedet kan udtale sig om det præcise brugsmiljø.

Identifikation af fuglearten har spillet en væsentlig rolle i forklaringen af smykkeformen, og såvel påfugle som rovfugle og duer er bragt ind i diskussionen. Den brede vifteformede hale og hovedets fjerdusk eller krone på de to sølvfugle fra Toftegard Sydøst og Gresli leder tanken hen på en pafugl. Påfugle var ikke almindelige i Skandinavien i vikingetiden, men de var kendt og blev sikkert holdt i visse miljøer. I skibsgraven fra Gokstad i Norge, dateret til begyndelsen af 900-årene, lå således skelettet og dele af fjerdragten fra en påfugl i agterskibet uden for gravkammeret, og et par påfugleliknende fugle ses blandt de mange dyrearter på Bayeuxtapetet, en central billedkilde fra 1000-årene, som ganske vist ikke er fremstillet i Norden, men som dog har en vis tilknytning til den nordiske historie (Rud 1983:79; Sjøvold 1985:53). Imod en så specifik zoologisk artsbestemmelse for de to fibler kan argumenteres, at fuglenes stilistiske udformning er nært beslægtet med andre fugle- og dyregengivelser inden for Ringerike- og Urnesstilen og de forudgående Mammen- og Jellingstile. Fiblerne kan derfor være idealfremstillinger af fugle snarere end gengivelser af en bestemt fugleart.

Rovfugletræk som krumme næb og kraftige kløer er fremhævet på nogle af fiblerne, og de enkle fugle med et eller to samlede ben kan ses som rovfugle gengivet i øjeblikket lige før, de griber deres bytte (Nilsson 1994:69). Set i dette lys er fiblerne foreslået tolket som amuletter, der skulle sikre jagtens heldige udfald (Olesen 1994:14; Nilsson 1999).

Falke- og høgejagt var gennem hele middelalderen en yndet idræt blandt fyrster, og falkejagt indgår bl.a. i Bayeuxtapetets fortælling. Harald Godwinson rider i tapetets indledende scene ud med falk på hånden og jagthundene halsende foran sig, og tjenere sørger senere for, at falk og hunde bæres om bord på skibet (Rud 1983:39 ff.). Falkene optræder igen i flere af de følgende scener i tapetet, hver gang båret af handlingens hovedpersoner. Lignende scener kunne tænkes i Norden, hvor rovfuglejagten kan dokumenteres allerede fra yngre jernalder ud fra knoglematerialet i rige gravfund (Åkerström-Hougen 1981:271 f.; Sten & Vretemark 1988).

Træningen og pasningen af jagtfugle var specialisters arbejdsområde, og selve jagten var en sport for de få, hvilket ikke umiddelbart støtter en forbindelse mellem de i reglen uanselige fibler og falkejagt. En anden rovfugl, ørnen, har lang tradition som et herskersymbol, og nogle af fuglemotiverne på de kongelige udmøntninger i 1000-årene skal måske tolkes i denne retning. For fiblerne synes en direkte forbindelse til kongelige eller fyrstelige kredse dog mindre sandsynlig, idet de savner det aristokratiske præg

knyttet til mange af vikingetidens markante fuglefigurer i ædelmetal eller forgyldt bronze. Med undtagelse af de to fibler fra Toftegård Sydøst og Gresli samt ganske få små fugle udført i sølv, virker de fleste som særdeles enkle, masseproducerede smykker, der står langt fra 1000-årenes eksklusive arbejder som f.eks. de store cirkulære fibler med filigran og indlagte stene og emalje.

Tankerne ledes ikke umiddelbart hen på magt og status eller et miljø, hvor fuglejagt kunne forventes, og det er muligt, at baggrunden for de små fibler i stedet skal søges inden for det kristne billedsprog i den tidlige middelalder. Her var både rovfugle og duer velkendte motiver med stor symbolsk betydning, som også vandt indpas i Danmark. I udstillingskataloget *Das Reich der Salier* anføres det som tekst til blymodellen fra Lund, at figuren forestiller en due eller en påfugl, et kristent symbol for Paradis, og at de dermed blev båret af allerede kristne vikinger (Schulze-Dörrlamm 1992:146). En sådan tolkning passer inden for rammerne af andre fund fra Lund. Spor af den ældste, kendte kirke i byen er dateret til slutningen af 900-årene, og flere kirker blev opført i løbet af det følgende århundrede (Mårtensson 1983; Cinthio 1997:114 f.). I Lund var der således et kristent miljø og et potentielt marked for kristne smykkeformer. Selv om der ikke nødvendigvis er en direkte forbindelse mellem de enkelte smykker eller deres betydningsindhold, er det værd at bemærke, at de hele smykker i Johannishus-skatten fra Blekinge ud over den duelignende fugl af sølv også omfattede et krucifiks og to korsvedhæng (Hårdh 1976:17, Taf. 3).

Støtte for denne tolkningsvinkel kan bl.a. hentes i den parallelle forekomst af det kristne Guds Lam og fuglefigurer både på 1000-årenes mønter og i den senere romanske kirkeskulptur, et fænomen, som heller ikke er ukendt inden for smykkeinventaret, idet der ved siden af de små fugleformede fibler findes en lille

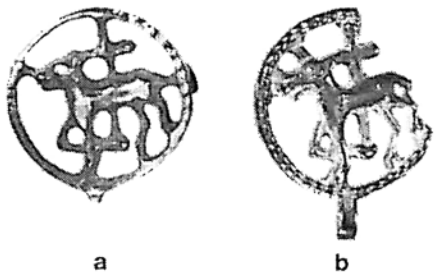

Fig. 33. Agnus Dei fibler af bronze fra a. Vor Frue Kirkeplads i Roskilde, Sjælland, og b. Frederiksnade Mark, Vorbasse sogn, Jylland. 1:1. Foto Kit Weiss.

Fig. 33. Copper-alloy Agnus Dei brooches from a. Vor Frue Kirkeplads in Roskilde, Zealand, and b. Frederiksnade Mark, Vorbasse parish, Jutland Scale 1:1. Photo Kit Weiss.

gruppe bronzespænder i gennembrudt arbejde, hvis motiv er et Guds Lam med korsstav (fig. 33). Dateringsgrundlaget for disse fibler er lige så spinkelt som for fuglefiblerne, men de to smykkeformer er med stor sandsynlighed i det mindste delvis samtidige (jf. Bertelsen 1992:252).

De ægte Agnus Dei smykker er beslægtet med små dyrefibler i Urnesstil, og selv om disse ikke bærer samme sikre kristne kendetegn, er det påpeget, at dyrene danner en omtrent korsformet figur inden for den cirkulære ramme. På en fibula fra Krammark, Broager sogn i Sydjylland, er denne virkning forstærket af fire palmetter anbragt uden for rammen i forlængelse af de antydede korsakser (Bertelsen 1992:244 f., fig. 9). Dyremotivet er forvansket næsten til ukendelighed på en anden gruppe cirkulære fibler, men her er korset over dyrets ryg endnu bibeholdt (*AUD* 1995:252). Disse fibler med dyrefigurer dateres generelt til tiden omkring 1100, og adskillige fund stammer fra samme lokaliteter som de fugleformede fibler.

De små fugle af bronze eller sjældnere sølv hører således hjemme blandt en række nye enkle smykkeformer fra 1000- og 1100-årene, hvoraf i det mindste Guds Lam fiblerne, flere af de små blikfibler

med religiøse motiver og måske endda de cirkulære dyrefibler i Urnesstil har rødder i kristen tankegang. Det er derfor en nærliggende tanke, at også de fugleformede fibler skal opfattes som kristne smykker eller amuletter. Yderligere et argument for at tillægge fuglene en symbolværdi ud over den rent dekorativ funktion ligger i den udstrakte brug af fuglemotiver på samtidige mønter.

Inspiration udefra

De fugleformede fibler optræder først og fremmest inden for det gammeldanske område, men idégrundlaget bag denne smykkeform kan meget vel være kommet udefra, f.eks. fra det kristne Vesteuropa, hvor duelignende fibler tolket som symbol på den frelste sjæl kendes omkring år 800 (Schnackenburg 1995:283 f.). Selv om denne type foreløbig ikke er fundet i Danmark, optræder fuglefigurer på adskillige genstande, som må være kommet til landet fra kontinentet i vikingetiden, måske som led i en gaveudveksling eller som plyndringsgods.

Et fornemt eksempel er det såkaldte kongelige sværd fra Bådkammergraven ved Hedeby, hvis ornamentik viser tæt forbindelse til den tidligkarolingiske kunst i anden halvdel af 700-årene og første halvdel af 800-årene. Sværdets hjalter og fæsteknap er rigt dekoreret med sølvtauschering og nielloindlagte plante- og dyremotiver, herunder enkle duelignende fugle. Paralleller til disse motiver kan findes i samtidige bogværker og metalhåndværk, og deres betydning skal formentlig søges inden for rammerne af den tidligkarolingiske, kristne billedverden knyttet til forestillinger om Skabelsen, Paradis og den nye Verdensorden (Wamers 1994b:6 ff.). Sværdet er således ikke blot et pragtvåben, men et våben med et kristent betydningsindhold i ornamentikken.

Bådkammergraven er dateret til midten af 800-årene, og indholdet som helhed tyder på, at der er tale om en kongelig eller fyrstelig begravelse. Det er fuldt på højde med udstyret i andre rige grave i hedensk tradition i Norden, men lever samtidig op til det billede af ceremonier og gaveudveksling, der tegner sig i beskrivelsen af den danske kong Harald Klaks modtagelse og dåb i Mainz i begyndelsen af 800-årene (Wamers 1994b:32 ff.).

Det velbevarede sølvbæger fra Fejø er et andet eksempel på en fornem genstand med et kristent tilhørsforhold. Bægeret er fremstillet omkring år 800, men var formentlig i brug frem til 900-årene, da det sammen med fem mindre bægre af sølv blev lagt i jorden på Fejø (Skovmand 1942:93). Bægerets yderside er opdelt i to arkadefriser over et bånd af små rektangulære felter, og rummet mellem felterne er dækket af et fletværk i Tassilokalkstil. Plantemotiver dominerer i arkadebuerne, men i øverste frise ses et par fugle i Livets Træ samt tre forholdsvis enkle dyr i hver sit felt. De kan tolkes som en ørn, en due og et lam, sindbilleder og symboldyr for Gud/Kristus, Helligånden og den ofrede søn. Plantemotiverne i de to friser og ornamentikkens arkitektoniske struktur som helhed kan ligeledes finde en forklaring i forestillingerne om Paradis, den himmelske stad og Kristi Grav, og bægeret var efter alt at domme oprindeligt en pyxis (Wamers 1991:117 ff. med henvisninger).

Det er muligt, at motiverne på sådanne fremmede importer ændrede eller måske helt tabte deres oprindelige betydningsindhold i en nordisk sammenhæng. Kontakten til kristne miljøer og missionsbestræbelserne fra Tyskland i 800- og 900-årene førte på den anden side gradvis til optagelse af nye genstandstyper og tilpasning af elementer fra den kristne billedverden i Norden. Smykker som de korsformede filigranvedhæng eller de cirkulære vedhæng med fletværks- og korsmotiver i filigran fra 900-årene tyder på en bevidst overtagelse og bearbejdning af de kristne motiver og symboler i løbet af vikingetiden. Indflydelsen sydfra slog ikke blot igennem på genstandsin-

ventaret, men må have præget tidens tankegang og udtryksform på flere niveauer, som det ses på Harald Blatands kristne runesten, der blev rejst i Jelling til minde om forældrene efter kongens omvendelse omkring år 960. Inspiration fra illuminerede manuskripter og metalarbejder produceret på kontinentet kan her spores i såvel billedsprog som komposition (Wamers 1999; Roesdahl 1999).

Man havde således allerede i 900-årene i Danmark kendskab til den kristne billedverden. I de illuminerede manuskripter og på liturgiske genstande af metal eller rigt udskårne elfenbensplader med religiøse scener optræder utallige fugle, enkeltvis eller flere arter sammen som i gengivelser af Paradis og Livets Træ.[18] Bestiarierne overleveret fra middelalderen giver et indblik i nogle af de mytiske forestillinger, tæt forbundet med Biblens tekst, som samtiden knyttede til de enkelte fuglearter og til dyreverdenen i det hele taget.[19]

Ørnen er et velkendt symbol for evangelisten Johannes og er ofte vist med en bog eller en skriftrulle i kloerne, alene eller sammen med de øvrige tre evangelistsymboler, eller som i et elfenbensrelief i byzantinsk tradition fra omkring år 1000 ved siden af den hellige Johannes, der dikterer evangeliet til Procheros (Kat. Hildesheim 2, VI-83). Ørnen er samtidig et symbol på Kristus og på Kristi opstandelse og himmelfart, og derigennem et symbol på selve håbet om opstandelsen (*LCI*, Adler).

Duen nævnes adskillige steder i Biblen, og i det Nye Testamente optræder den bl.a. ved Kristi dåb (Matt. 3.16). Den er dels et symbol på fred og på den frelste menneskelige sjæl, dels et billede på Helligånden (*LCI*, Taube). Helligåndsduen er gerne gengivet som en stående due set fra siden eller som en due, der flyver med udbredte vinger og hovedet nedad. Den flyvende due ses i fremstillinger af Kristi dåb ved Jordanfloden, hvor den svæver over Kristi hoved, men optræder ogsa som bærer af den guddommelige inspiration til en skrivende evangelist eller til kirkefaderen Gregor den Store. Den stående due er et tilbagevendende motiv i fremstillinger af Gregor fra 900- og 1000-årene, hvor den balancerer med løftet vinge på hans skulder eller står i ro, og gengivelserne minder i flere tilfælde om nogle af de fugleformede fibler (Kat. Hildesheim 1, Abb. 80; ibid. 2, IV-38, V-9).

Det kan ikke afgøres, om den enkelte smykkehåndværker i Danmark i 1000-årene overhovedet havde adgang til at studere kostbare ornamenterede arbejder, men liturgiske genstande og manuskripter må være indført, ikke mindst til de nye kirker. Bøgerne må have spillet en særlig rolle for de tidlige missionærer, og i 800-årene berettes om Ansgars rystende tab af næsten 40 bøger under den første rejse til Sverige. De fornemme bøger var forbundet med stor præstige, og de blev brugt som diplomatiske gaver (jf. Roesdahl 1999:241 f.). Man kan derfor tænke sig, at illuminerede værker fandtes i højtstående kredse i Danmark allerede i 900- og i 1000-årene, og egne bøger må efterhånden være produceret. Den ældste bevarede nordiske bog, et evangeliehåndskrift fra Dalby i Skåne, er efter al sandsynlighed fremstillet i Dalby Kloster efter tyske forlæg i sidste tredjedel af 1000-årene, og heri findes en fremstilling af evangelisten Johannes' ørn, som ligger meget tæt på fiblerne, ikke mindst fuglen fra Trabjerg (Petersen et al. 1999, nr. 6).

England er foreløbig det eneste område uden for Norden, hvor der kendes fugleformede fibler af samme art og datering som de danske. På trods af den store danske aktivitet i England i 800-/900-årene er antallet af angelsaksiske genstande fra denne periode i Danmark begrænset sammenlignet med de mange fund i Norge,[20] derimod er der talrige vidnesbyrd om gensidig kontakt og påvirkning mellem England og Danmark i 1000-årene. Den tætte kontakt spores i blandingen af nordiske og angelsaksiske stiltræk på en

række genstande, herunder et par forgyldte stigremsbeslag fra en ryttergrav optaget ved Velds i Jylland. I ornamentikken er ranker i nordisk Ringerikestil kombineret med sensaksiske acantus- og fuglemotiver, og rideudstyret som helhed tilskrives det anglo-skandinaviske miljø, som opstod på tværs af Nordsøen under Svend Tveskæg og især Knud den Store (Kat. London 1984a, nr. 98).

I dette miljø hører også to fornemme repræsentanter for våbenkunsten, et sværd og et overhjalte med fæsteknap, der begge er fundet i Skåne, det ene ved Dybäck i Ö. Vemmenhög sogn og det andet ved Vrångabäck i Sövde sogn (Rydbeck 1932). Hjalter og fæsteknap er i forgyldt sølv og udsmykket med bl.a. rovfugle og slanger i højt relief og i en næsten identisk komposition.

Sværdene er beslægget med nordiske typer, men ornamentikken er snarere angelsaksisk med paralleller inden for den sydengelske Winchesterstil, hvor en stiliseret ranke med modstillede dyr og fugle er et karakteristisk motiv, der bygger på tanken om Skabelsen og Livstræet. Plante- og dyremotiverne kendes fra verdslige, men også sakrale genstande, og de findes i samtidigt bogmaleri.[21] På trods af den hyppige anvendelse af fuglemotiver og visse indbyrdes ligheder synes der dog ikke her at være et entydigt forlæg for de fugleformede fibler, idet fuglefigurerne for det første adskiller sig fra fiblerne og for det andet i reglen udgør en del af en større komposition som på en tungeformet remende af forgyldt bronze fra omkring år 1000 fra Winchester. Den viser både en stiliseret plante, et par dyr og et par fugle (Kat. Hildesheim 1993, 2:313). De engelske fugleformede fibler fra 1000-årene kan derfor være udtryk for en påvirkning fra Danmark.

Inspiration til fuglene kan også tænkes fra Byzans. Direkte eller indirekte indflydelse fra Byzans spillede en væsentlig rolle i Danmark i 1000-årene og spores ikke mindst i tidens udmøntning. Efter Knud den Store (1014-1035) ses en gradvis opløsning af den engelske tradition på danske mønter, og byzantinske træk viser sig i symbolikken under Hardeknud (1035-1042). Det byzantinske indslag bliver endnu tydeligere under Svend Estridsen (1047-1074), og religiøse motiver, der understreger forbindelsen mellem kongemagten og kirken, er almindelige. Byzantinske mønter danner forbillede, men også stoffer er foreslået som en mulig inspirationskilde for fuglemotiverne (Bendixen 1993:52).

Byzantinske indslag i form af eksotiske stoffer findes i den danske dragtskik allerede i 900-årene (Krag 1999), og der er adskillige eksempler på kostbare byzantinske stoffer fra 1000-årene i Danmark og det nærliggende Tyskland. Silkevævninger med dyremotiver hører til de typiske fund, og fugle anbragt parvis eller enkeltvis i nærmest heraldisk udformning går igen på flere tekstiler, herunder det såkaldte Ørnetæppe fra Knud den Helliges skrin i Odense (Johannsen & Kjær 1995:436).

Endnu en genstandsgruppe, de såkaldte liturgiske kamme af elfenben, er nået til Norden fra det østlige Middelhavsområde. En enkeltkam er bevaret fra Lund og her dateret til perioden 1000-1050, og to kamme fra omkring år 1100 kendes fra Sigtuna (Roslund 1998, Abb. 4, 7-8; se desuden Fuglesang 1997). Motiverne på disse kamme er gerne løver og ørne eller påfugle og Livets Træ. Dyrene og fuglene er ofte parvis modstillet og bagudseende. Hvorvidt motivernes symbolik blev forstået og disse kamme spillede en liturgisk rolle i Norden er uvist, men fuglefigurerne på kammene har næppe haft direkte indflydelse på figurtegningen på fiblerne, dertil er forskellene for store. En række fugle står som klart tegnede påfugle, andre fremstår som runde, velnærede fugle i hvile, langt fra det indtryk af aggressiv bevægelse, der ses i mange af de danske fibler.

Det kan konkluderes, at fugle har været et populært motiv over meget store områder, og på trods af at der ikke kan

påvises direkte forlæg for 1000-årenes fugleformede fibler uden for Skandinavien, er der mulige inspirationskilder inden for andre genstandsgrupper både i vest og øst. Tættest synes forbindelsen at være til Vesteuropa, et område, som spillede en central rolle for udviklingen i det danske samfund i den tidlige middelalder, ikke mindst for den kristne kirke. Selv om der ikke er direkte kontinuitet mellem smykkegrupperne, er der i dette område desuden en ældre tradition for fugleformede fibler. Endelig ligger det geografiske tyngdepunkt for fiblerne fra 1000-årene i det vestlige Danmark, og enkelte paralleller er fundet i England, hvorimod de stort set ikke er repræsenteret i Sverige, hvilket man kunne forvente, dersom impulserne til dem primært kom østfra.

Afslutning

De fugleformede fibler i 1000-årene repræsenterer sammen med andre fibulatyper en ny udvikling i smykkeinventaret, og det er sandsynligt, at de ikke blot har tjent praktiske og dekorative formål, men også betydningsmæssigt repræsenterer noget nyt. Identifikationen eller tilknytningen af fiblerne til bestemt fuglearter forudsætter, at en naturalistisk gengivelse dels var mulig inden for rammerne af de forholdsvis små smykker, dels var tilsigtet fra håndværkerens side og dernæst, at fiblens udseende var direkte forbundet med dens betydningsindhold. Spørgsmålet om fiblerne forestiller rovfugle, fredelige duer eller noget helt tredie er derfor yderst vanskeligt at afgøre. På den anden side er der i den tidlige middelalder ét område, hvor fuglemotiver spiller en særlig rolle, og hvorfra man kunne hente inspirationen og idégrundlaget til fiblerne. Både rovfugle og duer fandt med mange andre dyr og fuglearter plads inden for de kristne trosforestillinger.

Duen står centralt i det kristne billedsprog som symbol for Helligånden, der bærer den guddommelige inspiration til de hellige mænd, eller i en for fiblerne måske mere relevant kontekst som Helligånden, der svæver over Kristi hoved i fremstillinger af Dåben. I denne betydning ville fuglene være et velegnet symbol for allerede døbte kristne, og selv om fiblerne ikke svarer fuldstændigt til manuskripternes og relieffernes duer, er der duelignende fugle, f.eks. sølvfiblen fra Johannishus.

De fremtrædende rovfugletræk på en del af fiblerne har været et argument for en tolkning inden for rovfuglejagten. Hovedparten af de små fugle er dog fundet på bopladser eller de såkaldte detektorpladser. Fundene herfra afspejler et bredt spektrum af dagliglivets aktiviteter, men selv om mange af pladserne er meget metalrige, tyder fundene generelt ikke på et aristokratisk miljø, hvor man kunne forvente falkejagt. Fiblerne er desuden i reglen ganske enkle, i visse tilfælde endog tarvelige i udførrelse.

Rovfuglefiguren i det holstenske skattefund fra Wangels peger i en anden retning end jagt, idet den i lighed med fuglefibler fra omkring år 800 bærer et kors på ryggen. Ørnen er i det kristne billedsprog et symbol på evangelisten Johannes og ikke mindst symbol på Kristi død og opstandelse, men den er også forbundet med åndelig fornyelse. Mennesket blev opfordret til genfødsel ved dåben i vand og ved at vende blikket mod Kirken og Herren, "han, som mætter din sjæl med godt, så du bliver ung igen som ørnen!" (Salmernes Bog, 103, v. 5), og det er måske her forklaringen på de rovfuglelignende fibler skal søges. Fuglene kan tænkes båret af de tidlige kristne som et symbol på genfødsel og det håb om opstandelse, som de havde modtaget via dåben.

De fugleformede fibler dukker op i løbet af 1000-årene, hvor den kristne kirke havde vundet fodfæste i Danmark. Fuglemotiver var ikke ukendte i de foregående århundreder, men det er muligt, at de fik fornyet aktualitet inden for rammerne af kristendommen. Med den nye

religion fulgte nye symboler og et nyt billedsprog, hvor fugle spillede en væsentlig rolle, og fugle kan i 1000-årene, men måske allerede i et vist omfang i 900-årene, have fået et kristent betydningsindhold.[22] Hængekorsene er de ældste kristne smykker i Norden, men man kan forestille sig, at der i 1000-årene i takt med, at landet blev kristent, og det kristne billedsprog foldede sig ud, blev føjet nye symboler til. Agnus Dei fiblerne er entydige i deres udtryk, men de fugleformede fibler er måske endnu et led i denne udvikling, opstået under inspiration og påvirkning fra den kristne billed- og symbolverden.

Katalog

Kataloget er sorteret efter land og under Danmark efter regionalområder. For hvert fund er anført oplysninger om fundsted (for Danmark sogn, herred og amt før 1970), eventuelt fotonummer i teksten, inventarnummer (NM = Nationalmuseet), materiale og størrelse (L = længden målt i fiblens vandrette plan, parallelt med nålen), nåleanordningens udformning i det omfang, denne kan fastslås, fundomstændigheder samt eventuelle litteraturhenvisninger.

Danmark:

Sjælland og Øerne

1. Hagerup, Jørlunde s., Lynge-Frederiksborg h., Frederiksborg a. (fig. 6d).
NM D103/1997. Bronze, L 3,3 cm; tofliget nålefæste. Detektorfund fra arkæologisk udgravning.
AUD 1997, 232.

2. Lille Lyngby, Lille Lyngby s., Strø h., Frederiksborg a. (fig. 12e).
NM D157/1997. Bronze, L 2,3 cm; svage spor af nåleanordning. Detektorfund.

3. Immerslund, Syv s., Ramsø h., Københavns a. (fig. 12c).
NM D1258/1995. Bronze, L 3,2 cm. Detektorfund.

4. Barfredshøj, Thorslunde s., Smørum h., Københavns a. (fig. 8b).
NM D3/1997. Bronze, L 3,0 cm. Løsfund.

5. Glim, Glim s., Sømme h., Københavns a. (fig. 9a).
NM C32234. Sølv, L 2,9 cm; ufuldstændig nåleanordning. Detektorfund.

6. Kirsebærhaven, Solrød s., Tune h., Københavns a. (fig. 6c).
NM 270/1998. Bronze, L 3,1 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

7. Valsølille, Valsølille s., Ringsted h., Sorø a. (fig. 7a).
NM C30668. Bronze, L 3,1 cm; enkeltfliget nålefæste. Løsfund.

8. Skibelund, Gloslunde s., Lollands Sønder-h., Maribo a. (fig. 12d).
NM D149/1999. Bronze, L 3,3 cm; spor af nåleanordning. Detektorfund.

Bornholm

9. Slamrebjerg, Bodilsker s., Bornholms Sønder-h., Bornholms a.
Bornholms Museum Rønne 1508x60. Bronze, L 2,9 cm, ufuldstændig; spor af nåleanordning. Detektorfund.

10. Hullegård, Pedersker s., Bornholms Sønder-h., Bornholms a.
Bornholms Museum Rønne 2302x105. Bronze, L 2,4 cm, ufuldstændig; svage spor af nåleanordning. Detektorfund.

11. Skadegård, Åker s., Bornholms Sønder-h., Bornholms a. (fig. 6b).
NM C33543. Bronze, L 3,4 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

12. Vellensgård, Nyker s., Bornholms Vester-h., Bornholms a.
NM C33444. Bronze, L 2,7 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.
Watt 1996, fig. 22.

Fyn

13. Gudme II, Gudme s., Gudme h., Svendborg a. (fig. 7c).
Fyns Stiftsmuseum 6220x273. Bronze, L 2,5 cm, ufuldstændig; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

14. Gudme II, Gudme s., Gudme h., Svendborg a. (fig. 10a).
Fyns Stiftsmuseum 999x271. Bronze, L 3,1 cm; to nittehuller i henholdsvis bryst og hale, ingen spor af nålefæste. Detektorfund.
Thrane 1987, 23, Taf. VI 17a.

15. Gudme II, Gudme s., Gudme h., Svendborg a.
Fyns Stiftsmuseum 999x440. Bronze, L 1,8 cm, ufuldstændig; tofliget nålefæste. Detektorfund.
Thrane 1987, 23, fig. 11a,2.

16. Gudme II, Gudme s., Gudme h., Svendborg a.
Fyns Stiftsmuseum 999x924. Sølv, L 2,2 cm, ufuldstændig; nåleanordning mangler. Detektorfund.
Thrane 1987, 23, fig. 11a,3.

17. Gudme II, Gudme s., Gudme h., Svendborg a.
Fyns Stiftsmuseum 999x983. Sølv, L 2,4 cm, ufuldstændig; tofliget nålefæste, rest af øsken. Detektorfund.

18. Gudme II, Gudme s., Gudme h., Svendborg a.
Fyns Stiftsmuseum 999x1381. Bronze, L 1,7 cm, ufuldstændig; tofliget nålefæste. Detektorfund.
Thrane 1987, 23, fig. 11a,6.

19. Gudme/Uhrenholtgård, Gudme s., Gudme h., Svendborg a.
Fyns Stiftsmuseum 6473x10. Bronze, L 3,0 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

20. Gudme Kirke, Gudme s., Gudme h., Svendborg a.
Fyns Stiftsmuseum 7602x19. Bronze, L 2,7 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

21. Gudme III, Gudme s., Gudme h., Svendborg a.
NM 6320/85x105. Bronze, L 2,7 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

22. Avnslev Kirke, Avnslev s., Vindinge h., Svendborg a. (fig. 10b).
Odense Bys Museer 9717x1. Bronze, L 2,3 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

23. Toftegård Sydøst, Nyborg lands., Vindinge h., Svendborg a.
NM C33150. Bronze, L 2,6 cm, ufuldstændig. Detektorfund.

24. Toftegård Sydøst, Nyborg lands., Vindinge h., Svendborg a.
NM C34268. Bronze, L 2,4 cm. Detektorfund.

25. Toftegård Sydøst, Nyborg lands., Vindinge h., Svendborg a. (fig. 1).
NM D6/1996. Sølv med forgyldning, L 4,7 cm; tofliget nålefæste og øsken. Detektorfund.
AUD 1996, 253.

26. Toftegård Sydøst, Nyborg lands., Vindinge h., Svendborg a. (fig. 11a).
NM D8/1998. Bronze, L 2,4 cm; enkeltfliget nålefæste med bevaret nål. Detektorfund.
AUD 1998, 279.

27. Toftegård Sydøst, Nyborg lands., Vindinge h., Svendborg a. (fig. 11b).
NM D9/1998. Bronze, L 2,9 cm. Detektorfund.
AUD 1998, 279.

Jylland

28. Thygård, Serritslev s., Børglum h., Hjørring a. (fig. 13b).
NM C31498. Bronze, L 2,1 cm, ufuldstændig. Detektorfund.
Nilsson 1999, fig. 2B.

29. Stentinget, Hellevad s., Dronninglund h., Hjørring a. (fig. 13c).
NM C31438. Bronze, L 2,6 cm. Detektorfund.
Nilsson 1999, fig. 2A.

30. Ejstrup, Volstrup s., Dronninglund h., Hjørring a. (fig. 8a).
Vendsyssel historiske Museum 226/1986x1072. Bronze, L 2,7 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.
Nilsson 1999, fig. 2C.

31. Ejstrup, Volstrup s., Dronninglund h., Hjørring a. (fig. 14b).
Vendsyssel historiske Museum 226/1986x1073. Bronze, L 2,5 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.
Nilsson 1999, fig. 2D.

32. Torpet, Saltum s, Hvetbo h., Hjørring a. (fig. 14a).
Vendsyssel historiske Museum 27x5. Bronze, L 2,3 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

33. Rubjerg/Mårup, Mårup s., Vennebjerg h., Hjørring a. (fig. 13f).
NM C27113. Bronze, L 2,3 cm; enkeltfliget nålefæste. Løsfund.

34. Rubjerg/Mårup, Mårup s., Vennebjerg h., Hjørring a. (fig. 14h).
NM C27114. Bronze, L 2,4 cm; enkeltfliget nålefæste, rest af jernnål. Løsfund.

35. Gårestrup, Skt. Olai s., Vennebjerg h., Hjørring a. (fig. 14c).
NM C33575. Bronze, L 2,5 cm, ufuldstændig; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.
Nilsson 1999, fig. 2E.

36. Nørlev Østergård, Skallerup s., Vennebjerg h., Hjørring a. (fig. 4a).
NM C32767. Bronze, L 3,0 cm; spor af nåleanordning på bagsiden, øsken. Detektorfund.

37. Nørlev Søgård, Skallerup s., Vennebjerg h., Hjørring a. (fig. 14n).
Vendsyssel historiske Museum 43/1992x257. Bronze, L 2,7 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

38. Postgården, Sønder-Tranders s., Fleskum h., Ålborg a.
NM C33420. Bronze, L 1,9 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

39. Postgården, Sønder-Tranders s., Fleskum h., Ålborg a. (fig. 12f).
NM C33428. Bronze, L 2,0 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

40. Korshøj/Djørup, Bislev s., Hornum h., Ålborg a. (fig. 10c).
NM D249/1999. Bronze, L 2,9 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

41. Bejsebakken, Hasseris s., Hornum h., Ålborg a. (fig. 13g).
NM C30737. Bronze, L 2,0 cm, ufuldstændig; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

42. Bejsebakken, Hasseris s., Hornum h., Ålborg a. (fig. 9b).
NM C30742. Bronze, L 3,1 cm; spor af påloddet nålefæste. Detektorfund.

43. Bejsebakken, Hasseris s., Hornum h., Ålborg a. (fig. 14d).
NM C33536. Bronze, L 2,4 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

44. Bejsebakken, Hasseris s., Hornum h., Ålborg a. (fig. 12b).
NM C33538. Bronze, L 2,1 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

45. Stolpedalsvej, Hasseris s., Hornum h., Ålborg a. (fig. 14e).
NM C33349. Bronze, L 2,4 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

46. Sofiendal, Hasseris s., Hornum h., Ålborg a. (fig. 12a).
NM C31017. Bronze, L 4,1 cm. Detektorfund.

47. Nørholm, Nørholm s., Hornum h., Ålborg a. (fig. 14i).
NM C33539. Bronze, L 2,5 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

48. Syd for Nørholm Skole, Nørholm s., Hornum h., Ålborg a.
NM D74/1997. Bronze, L 2,5 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

49. Syd for Nørholm Skole, Nørholm s., Hornum h., Ålborg a. (fig. 14j).
NM D354/1999. Bronze, L 2,5 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

50. Syd for Nørholm, Nørholm s., Hornum h., Ålborg a.
NM D42/1999. Bronze, L 2,4 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

51. Syd for Nørholm, Nørholm s., Hornum h., Ålborg a. (fig. 14m).
NM D67/1999. Bronze, L 2,6 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

52. Lindholm Høje Vest, Lindholm s., Kær h., Ålborg a. (fig. 14k).
NM C33358. Bronze, L 2,5 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

53. Sebbersund, Sebber s., Slet h., Ålborg a. (fig. 14f).
NM C31388. Bronze, L 2,2 cm, ufuldstændig; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

54. Sebbersund, Sebber s., Slet h., Ålborg a. (fig. 13e).
NM C31554. Bronze, L 2,1 cm, ufuldstændig; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

55. Sebbersund, Sebber s., Slet h., Ålborg a. (fig. 13d).
NM C31555. Bronze, L 2,4 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

56. Sebbersund, Sebber s., Slet h., Ålborg a. (fig. 14g).
NM C32176. Bronze, L 2,1 cm, ufuldstændig; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

57. Sebbersund, Sebber s., Slet h., Ålborg a.
Ålborg historiske Museum 2863x1696. Bronze, L 2,5 cm. Arkæologisk udgravning.

58. Kumlhøj, Albøge s., Djurs Sønder-h., Randers a. (fig. 14l).
NM C21472. Bronze, L 2,4 cm. Detektorfund.

59. Stavnsager, Gjerrild s., Djurs Nørre-h., Randers a. (fig. 3a).
Kulturhistorisk Museum Randers 663x1523. Bronze, L 1,9 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

60. Hjortgård/Katrinelund, Voel s., Gjern h., Skanderborg a.
Silkeborg Museum 656/84 BB. Bronze, L 2,7 cm. Løsfund.

61. St. Rydemølle/Møllebakken, Ryde s., Ginding h., Ringkøbing a. (fig. 13a).
NM C32157. Bronze, L 1,7 cm. Detektorfund.
Olesen 1995, 100, fig. 70.

62. Søgård, Nysogn, Hind h., Ringkøbing a.
Ringkjøbing Museum 7474x3. Bronze, L 2 cm, ufuldstændig. Detektorfund.

63. Trabjerg, Borbjerg s., Hjerm h., Ringkøbing a. (fig. 6a).
NM C33775. Bronze, L 3,4 cm; tofliget nålefæste. Detektorfund.
Klæsøe 1995, 112, fig. 82 f.

64. Nr. Felding, Nørre-Felding s., Ulfborg h., Ringkøbing a.
Holstebro Museum j.nr. 20.012. Bronze, ufuldstændig. Arkæologisk udgravning, fundet i opfyldningslag i grubehus G7.
Olesen 1995, 86 *passim*.

65. Vilslev, Vilslev s., Gørding h., Ribe a.
Den Antikvariske Samling Ribe 491x150. Bronze, L 2,8 cm, defekt; enkeltfliget nålefæste. Arkæologisk undersøgelse.
Jensen 1991, fig. 21.

66. Gl. Hviding, Hviding s., Hviding h., Tønder a.
Den Antikvariske Samling Ribe 440x603. Bronze, L 3,4 cm. Arkæologisk undersøgelse.
Jensen 1991, 35, fig. 14.

67. Gl. Hviding, Hviding s., Hviding h., Tønder a. (fig. 7b).
Den Antikvariske Samling Ribe 440x789. Bronze, L 3,8 cm. Arkæologisk undersøgelse.
Jensen 1991, 35, fig. 14.

68. Gl. Hviding, Hviding s., Hviding h., Tønder a.
Den Antikvariske Samling Ribe 440x801. Bronze, L 2,3 cm, ufuldstændig; enkeltfliget nålefæste. Arkæologisk undersøgelse.
Jensen 1991, 35, fig. 14.

Sverige:

69. Kv. S:t Clemens 8, Lund, Skåne (fig. 6f).
Kulturen 66166:770. Bly, L 4,3 cm; ingen spor af nåleanordning. Arkæologisk udgravning.
Stenholm 1976, 295, fig. 266.

70. Bodarp, Bodarp s., Skytts h., Skåne (fig. 3b).
Lunds Universitets Historiska Museum 12655. Bronze, L 3,5 cm. Løsfund.
Strömberg 1961 II, 57, Taf. 73.2.

71. Kungsmarken, S. Sandby s., Torna h., Skåne.
Privateje. Bronze, L 3,6 cm. Løsfund.
Strömberg 1961 II, 62, Taf. 73.3.

72. Ubekendt fundsted, Sjöcronas samling, Malmö, Skåne (fig. 10d).
Malmö Museer 1227. Bronze, L 3,4 cm. Løsfund.
Strömberg 1961 I, 155 *passim*.

73. Johannishus, Hjortsberga s., Blekinge (fig. 6e).
Statens Historiska Museum Stockholm 3491. Sølv, L 3,19 cm. Jordarbejde, skattefund.
Stenberger, 1958 I, Abb. 47; Hårdh 1976, Katalog nr. 2.

74. Köpingsvik, Öland (fig. 16).
Statens Historiska Museum Stockholm. Sølv, L 3,8 cm. Arkæologisk udgravning.
Hagberg 1973, 47, fig. 4.

Norge:

75. Gresli, Tydal, Selbu, Sør-Trøndelag (fig. 2).
Vitenskapsmuseet, Universitetet i Trondheim T.2042. Forgyldt sølv, L 4,8 cm; rester af nåleanordning bag halen og benene. Skattefund.
Ab 1878, 284-285, pl. VI 29; Skaare 1976.

England:

76. Stoke Holy Cross, Norfolk (fig. 17).
Norwich Castle Museum 24332. Bronze, L 4,1 cm; enkeltfliget nålefæste, bronzenål. Detektorfund.
Margeson 1997, 32 f.

77. South Ormsby, Lincolnshire.
TF 3715 7525. Bronze, L 3,7 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

78. South Ferriby, Lincolnshire.
North Lincolnshire Museum 1795. Bronze, L 4,08 cm; enkeltfliget nålefæste. Detektorfund.

79. Harworth, Nottinghamshire.
Bassetlaw Museum, Retford. Bronze, L 3,4 cm; to nittehuller i henholdsvis bryst og hale. Detektorfund.

Noter

1. Vestvik, Beitstaden, Nord-Trøndelag, Norge. Vitenskapsmuseet, Universitetet i Trondheim inv.nr. T.420.
2. De ældre mønter i Johannishus-skatten omfatter 134 danske mønter udmøntet under Hardeknud, Magnus den Gode, Svend Estridsen, Harald Hen og Knud den Hellige (1080-1086) samt 493 engelske mønter fra Ethelred, Knud, Harold I, Hardeknud, Edvard Bekenderen og Vilhelm Erobreren (1066-1087). Se Hårdh 1976, Katalog nr. 2.
3. Fundlisten for Danmark, Skåne og Slesvig er baseret på en gennemgang af Nationalmuseets samlinger og genstandsdatabase samt forespørgsler til de arkæologiske museer i Danmark, Archäologisches Landesmuseum der Christian-Albrechts-Universität i Slesvig, Malmö Museer, Lunds Universitets Historiska Museum og Kulturen i Lund, som alle takkes for deres imødekommenhed og de tilsendte oplysninger.
4. Universitetets Oldsaksamling i Oslo, Arkeologisk museum i Stavanger, Vitenskapsmuseet i Trondheim, Bryggens Museum i Bergen, Västmanlands Läns Museum, Göteborgs Stadmuseum, Västergötlands Museum, Statens historiska Museum Stockholm, Uppsala Universitet, Føroya Fornminnissavn og Islands Nationalmuseum takkes for oplysninger om deres samlinger.
5. Venligst oplyst af museumsinspektør Kerstin Engdahl, Statens historiska Museum, og docent Wladyslaw Duczko, Uppsala Universitet. En del af fundmaterialet fra Sigtuna er kort fremlagt i Tesch 1990.
6. Fire fibler er registreret i forbindelse med denne undersøgelse (jf. kataloget). Caroline Paterson, Stirling takkes for oplysning om fiblen fra South Ormsby i Lincolnshire, og oplysninger om de to fugle fra Harworth, Nottinghamshire og South Ferriby, Lincolnshire er venligst meddelt af Kevin Leahy, North Lincolnshire Museum.
7. Dr. Helen Geake, Norfolk Museums Service; Dr. Leslie Webster, British Museum; Dr. Arthur MacGregor, Ashmolean Museum og Dr. Anna Gannon, Cambridge takkes for oplysninger om de engelske fibler. Fund er kendt fra bl.a. West Rudham og Kenninghall i Norfolk ("hanefibler") samt East Rudham og Costessey i Norfolk, Wickford i Essex og Berinsfield (fugle med kors på ryggen). En fibula fra omegnen af Thetford i Norfolk hører muligvis til den sidste gruppe. Den bærer et kors på ryggen, men udformningen af hoved og fødder minder i højere grad om de danske fibler fra 1000-årene.
8. Dr. M. Schulze-Dörrlamm, Römisch-Germanisches Zentralmuseum i Mainz, Dr. Egon Wamers, Frankfurt, og Dr. Dietrich Meier, Christian-Albrechts-Universität Kiel takkes for oplysninger om fuglefibler i Tyskland.

9. Museumsinspektør Jens Christian Moesgård har venligst gjort mig opmærksom på dette fund, og Dr. Jacques Le Maho, Université De Caen takkes for oplysninger om fundet samt for henvisning til den anden fibula fra Rouen, Musée des Antiquités inv.nr. 1685.2 (D).
10. Fuglen kom til Berlin i 1870'erne og lader sig desværre ikke lokalisere i dag. Oplysning fra Dr. Ingrid Ulbricht, Archäologisches Landesmuseum der Christian-Albrechts-Universität i Slesvig.
11. Spørgsmålet om ornamentikkens funktion og eventuelle symbolindhold i yngre jernalder og vikingetid er under fortsat debat, jf. tolkningen af vikingetidens fuglefigurer.
12. Tre fugle med lignende træk, men bagudvendt hoved er bevaret fra Skellebæk ved Tystrup vest for Tissø på Sjælland (NM inv.nr. 9821; metaldepot indkommet 1847). Hvorvidt de har hørt til mankestole, lader sig ikke afgøre, men de må høre til samme motivkreds.
13. Nationalmuseet inv.nr. NM II D1998a og D179/1992.
14. J. van Laere har argumenteret for, at der er tale om en ørn med henvisning til, at kombinationen af Guds Lam og Helligåndsdue først synes at blive populær under Bernard af Clairvaux (1090-1153), hvorimod Gudslammet tidligere optræder sammen med en ørn (van Laere 1995:347 med henvisninger). Overinspektør Jørgen Steen Jensen takkes for henvisningen til denne diskussion af møntmotivets tolkning.
15. Bogstaverne og tallene i det følgende henviser til værket *Sveriges Runinskrifter, Södermanlands runinskrifter* (1924-36; forkortet som Sö), *Upplands runinskrifter* (1940-58; forkortet som U).
16. Denne runesten er ikke medtaget af G. Åkerström-Hougen i diskussion af jagtscener og fugle, derimod en sten fra Sylta (U 1071) med et stort ligearmet kors inden for et næsten blankt bånd, over hvilket ses en fugl. Et kors anes ligeledes på en runesten med en fuglefigur fra Estuna (U 574) (Åkerström-Hougen 1981, nr. 6 og 8).
17. Et indtryk af dette materiale kan bl.a. fåes i de store standardværker om de enkelte monumentgrupper, se f.eks. Tynell 1913; Rydbeck 1936; Mackeprang 1941, 1948.
18. Talrige eksempler herpå kan bl.a. ses i en række udstillingskataloger fra de senere år, f.eks. Kat. Speyer 1992, Kat. Hildesheim 1993 og Kat. Paderborn 1999.
19. Se f.eks. Payne 1990 for en kortfattet omtale af enkelte dyr, deres egenskaber og deres tolkning inden for kristen symbolik; videre enkeltopslag i f.eks. *Lexikon der Christlichen Ikonographie* 1972.
20. En række genanvendte beslag til bøger og relikvieskrin fundet på arkæologisk undersøgte bopladser eller de såkaldte detektorpladser inden for de seneste år tyder på, at fordelingen af insulære "importer" i den tidlige vikingetid i Danmark endnu kan ændre sig.
21. Eksempler på angelsaksisk kunst og håndværk findes bl.a. i flere udstillingskataloger, se f.eks. Kat. London 1984a og Kat. London 1984b.
22. Ændring og tilpasning af motiver og betydningsindhold er et kendt fænomen. Karl Hauck har påvist, hvorledes der i 500- og 600-årene både i Sydskandinavien og i Sydvesttyskland på baggrund af først og fremmest senantikke møntbilleder opstod nye fuglemotiver med rødder i de pågældende områders forskellige trosforestillinger (Hauck 1984). De sydskandinaviske brakteaters billedverden kan tolkes inden for hedenske trosforestillinger, og her finder også fuglene deres plads. Brakteatfibler i Sydvesttyskland repræsenterer derimod en anden tolkning af fuglemotivet, der hviler på kristen tankegang og vidner om indførelsen af den kristne religion i området.

Litteratur

Ab = *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring*. Årsberetning 1878 (1879).

Ambrosiani, B. & B.G. Erikson 1993. *Birka Vikingastaden* 3. Stockholm.

Anon. 1832. Efterretninger om fundne nordiske Oldsager samt om større Mindesmærker fra Oldtiden og Middelalderen. *Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed* I, 1832.

AUD = *Arkæologiske udgravninger i Danmark*. København.

Bendixen, K. 1993. *Skatten fra Lundby Krat. Et himmerlandsk skattefund fra Erik Ejegods tid. De danske mønter*. København.

Bertelsen, L. Gjedssø 1992. Præsentation af Ålborggruppen, en gruppe dyrefibler uden dyreslyng. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1991 (1992).

– 1994. Urnesfibler i Danmark. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1992 (1994).

Brøndsted, J. 1936. Danish Inhumation Graves of the Viking Age. A Survey. *Acta Archaeologica* VII, 1936.

Cinthio, M. 1997. Trinitatiskyrkan i Lund – med engelsk prägel. *Hikuin* 24, 1997.

– 1999. Guldsmed i Lund. 18. *tværfaglige Vikingesymposium. Københavns Universitet 1999*. Højbjerg.

Dolfuss, M.-H. 1973. *Catalogue des fibules de bronze de Haute-Normandie*. Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres 16. Paris.

Fuglesang, S. Horn 1980. *Some Aspects of the Ringerike Style. A phase of 11th century Scandinavian art*. Mediaeval Scandinavia Supplements Vol. 1. Odense.

– 1986. Ikonographie der skandinavischen Runensteine der jüngeren Wikingerzeit. H. Roth (ed.), *Zum Problem der Deutung frühmittelalterlicher Bildinhalte*. Sigmaringen.

– 1991. The axehead from Mammen and the Mammen style. M. Iversen et al. 1991 (eds.): *Mammen. Grav, kunst og samfund i vikingetid*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVIII. Højbjerg.

– 1997. A Critical Survey of Theories on Byzantine Influence in Scandinavia. M. Müller-Wille (red.), *Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8.-14. Jahrhunderts* Bd. I. Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaften Klasse 1997, Nr. 3,I (1997). Mainz.

Gabriel, I. 1992. Ein Herrschergürtel mit Sphaera in Jelling. W. Paravicini (ed.), *Mare Balticum. Beiträge zur Geschichte des Ostseeraums in Mittelalter und Neuzeit. Festschrift zum 65. Geburtstag von Erich Hoffmann*. Kieler Historische Studien 36. Sigmaringen.

Gotfredsen, L. & H.J. Frederiksen 1987. *Troens billeder. Romansk kunst i Danmark*. Herning.

Hagberg, U.-E. 1973. Vikingatidens Köping på Öland. Sveriges äldsta stenindustri. *Honos Ella Kivikoski. Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* 75, 1973.

Hauberg, P. 1900. *Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146*. København.

Hauck, K. 1982. Mainz und Odense. Brakteaten als "Devotionalien" aus christlichen und Heidnischen Zentren. *Münzen in Brauch und Aberglauben. Schmuck und Dekor – Votiv und Amulett – Politische und religiöse Selbstdarstellung*. Mainz.

– 1984. Missionsgeschichte in veränderter sicht. Sakrale Zentren als methodischer Zugang zu den heidnischen und christlichen Amulettbildern der Übergangsepoche von der Antike zum Middelalter (Zur Ikonologie der Goldbrakteaten, XXVII). L. Fenske et al. (red.), *Institutionen, Kultur und Gesellschaft im Mittelalter. Festschrift für Josef Fleckenstein zu seinem 65. Geburtstag*. Sigmaringen.

Hårdh, B. 1976. *Wikingerzeitliche Depotfunde aus Südschweden. Katalog und Tafeln*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4°. N° 9. Bonn/Lund.

Jensen, J. Steen et al. 1992. *Danmarks middelalderlige skattefund c. 1050-c. 1550. Del 1. Indledning. Fundkatalog c. 1050-c.* 1241. København.

– 1995. *Tusindtallets Danske Mønter fra Den kongelige Mønt- og Medaillesamling. Danish coins from the 11th century in The Royal Collection of Coins and Medals*. København.

Jensen, S. 1991. Metalfundene fra vikingetidsgårdene ved Gl. Hviding og Vilslev. *By, marsk og geest. Den antikvariske samling i Ribe. Årsberetning* 3, 1990 (1991).

Johansen, K. Friis 1912. Sølvskatten fra Terslev. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1912.

Johannsen, B. Bøggild & U. Kjær 1995. Odense Domkirke S. Knud. Inventar. *Danmarks Kirker Odense Amt* 5-7. København.

Jørgensen, L. & P. Vang Petersen 1998. *Guld, magt og tro. Danske guldskatte fra oldtid og middelalder / Gold, Power and Belief. Danish gold treasures from Prehistory and the Middle Ages*. København.

Kat. Hildesheim 1993. *Bernward von Hildesheim und das Zeitalter der Ottonen. Katalog der Ausstellung Hildesheim* 1993, Bd. 1-2. Hildesheim/ Mainz am Rhein.

Kat. London 1984a. *The Golden Age of Anglo-Saxon Art 966-1066*. London.

Kat. London 1984b. *English Romanesque Art 1066-1200. Hayward Gallery, London 5 April- 8 July 1984*. London.

Kat. Paderborn 1999. 799. *Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Grosse und Papst Leo III. in Paderborn*, Bd.1-2 samt *Handbuch zur Geschichte der Karolingerzeit*. Mainz.

Kat. Speyer 1992. *Das Reich der Salier 1024-1125. Katalog zur Ausstellung des Landes Rheinland-Pfalz*. Sigmaringen.

Kiersnowscy T. & Kiersnowscy R. 1959. *Wczesnosredniowieczne skarby srebrne z Pomorza* [Trésors d'argent du haut moyen-âge en Poméranie inventaire]. Polskie Badania Archeologiczne 4, Polskie skarby wczesnosredniowieczne. Inwentarze T. II. Warszawa/Wroclaw.

Kivikoski, E. 1973. *Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text*. Helsinki.

Klindt-Jensen, O. & D.M. Wilson 1965. *Vikingetidens Kunst*. København.

Klæsøe, I. Skibsted 1995. Det trefligede beslag fra Trabjerg Bakker og andre detektorfund. L. Bender Jørgensen & P. Eriksen (red.), *Trabjerg. En vestjysk landsby fra vikingetiden*. Holstebro Museums række, Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXXI:1. Århus.

Krag, A. Hedeager 1999. Fränkisch-byzantinische Trachteinflüsse in drei dänischen Grabfunden des 10. Jahrhunderts. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 29, 1999.

Krogh, K.J. 1980. Nr. 85 Kongelige smykker? P.V. Glob m.fl. (red.), *Danefæ*. København.

– 1993. *Gåden om Kong Gorms Grav*. Vikingekongernes Monumenter i Jelling Bd. 1. København.

Kulakow, W.I. 1985. Kultsymbole und Kriegerembleme aus dem Baltikum, aus Skandinavien und Osteuropa im 10. und 11. Jahrhundert. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 13, 1985.

van Laere, R. 1995. Recension, Jørgen Steen Jensen (red.), Tusindtallets Danske Mønter fra Den kongelige Mønt- og Medaillesamling – Danish coins from the 11th century in The Royal Collection of Coins and Medals, Copenhagen. *Revue Belge de Numismatique et de Sigillographie* CXLI, 1995.

Le Maho, J. 1992. Les fouilles de la cathédrale de Rouen de 1985 à 1992. Esquisse d'un premier bilan. *Groupe de recherche archeologique du pays de Caux. Bulletin 1992*.

LCI = Lexikon der Christlichen Ikonographie. Rom/Freiburg/Basel/Wien 1972.

Lindahl, F. 1985. Roskilde-smykker fra omkring 1000 til 1500-årene i Nationalmuseet. *Historisk årbog fra Roskilde amt* 1984-85 (1985).

– 1989. Amuletter fra 1000-årene. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1989.

Lønborg, B. 1998. *Vikingetidens metalbearbejdning*. Fynske Studier 17. Odense.

Mackeprang, M. 1941. *Danmarks middelalderlige Døbefonte*. København.

– 1948. *Jyske Granitportaler*. København.

Margeson, S. 1997. *The Vikings in Norfolk*. Norwich.

Melzer, W. 1991. *Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Wünnenberg-Fürstenberg, Kreis Paderborn*. Bodenaltertümer Westfalens 25. Münster.

Moesgaard, J.C. & S.Å. Tornbjerg 1999. A Sixteenth *Agnus Dei* Penny of Æthelred II. *Numismatic Chronicle* 159, 1999.

Muhl, A. 1990. Der Bamberger und der Camminer Schrein. Zwei im Mammenstil verzierte Prunkkästchen der Wikingerzeit. *Offa* 47, 1990.

Müller, S. 1880. Dyreornamentiken i Norden, dens Oprindelse, Udvikling og Forhold til samtidige Stilarter. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1880.

Müller-Wille, M. 1975. Das Krummsiel von Elstrup (Alsen). *Acta Archaeologica* 45, 1974 (1975).

Mårtensson, A.W. 1983. Stavkyrkor i Lund. Hikuin 9, 1983.

Nilsson, T. 1992. Stentinget. En indlandsbebyggelse med handel og håndværk fra yngre jernalder og vikingetid. En foreløbig meddelelse. *Kuml* 1990 (1992).

– 1994. Stentinget – en boplads med handel og håndværk fra germansk jernalder og vikingetid. *Vendsyssel Nu og Da* 1991-1993 (1994).

– 1999. Vikingernes jagtfugle. *Vendsyssel Nu og Da* 1998-1999 (1999).

Nylén, E. 1971. Einige Adler aus vorheraldischer Zeit. *Archeologia Polski* XVI, 1971. 587- 613.

Olesen, L. Helles 1994. Jagtfugl. *Skalk* 1994/1.

– 1995. Vikingetid i Vestjylland. L. Bender Jørgensen & P. Eriksen (red.), *Trabjerg. En vestjysk landsby fra vikingetiden*. Holstebro Museums række, Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXXI:1. Århus.

Paulsen, P. 1936. *Der Goldschatz von Hiddensee*. Leipzig.

– 1953. *Schwertortbänder der Wikingerzeit. Ein Beitrag zur Frühgeschichte Osteuropas*. Stuttgart.

Payne, A. 1990. *Medieval Beasts*. London.

Pedersen, A. 1997. Søllested – nye oplysninger om et velkendt fund. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1996 (1997).

– (under udgivelse). Anglo-Danish Contact across the North Sea in the eleventh century – a survey of the Danish archaeological evidence. *Medieval Texts and Cultures of Northern Europe*.

Petersen, E. et al. (red.) 1999. *Levende ord & lysende billeder. Den middelalderlige bogkultur i Danmark*. København.

Roesdahl, E. 1977. *Fyrkat. En jysk vikingeborg. II. Oldsagerne og gravpladsen*. Nordiske Fortidsminder Ser. B, in quarto, Bind 4. København.

– 1981. Guldfugl. *Skalk* 1981/5.

– 1998. Cammin – Bamberg – Prague – León. Four Scandinavian *Objets d'art* in Europe. A. Wesse (red.), *Studien zur Archäologie des Ostseeraumes. Von der Eisenzeit zum Mittelalter. Festschrift für Michael Müller-Wille*. Neumünster.

– 1999. Jellingstenen – en bog af sten. O. Høiris et al. (red.), *Menneskelivets mangfoldighed. Arkæologisk og antropologisk forskning på Moesgård*. Århus.

Roslund, M. 1998. Brosamen vom Tisch der Reichen. Byzantinische Funde aus Lund und Sigtuna (ca. 980-1250). M. Müller-Wille (red.), *Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8.-14. Jahrhunderts* Bd. II. Akademie der Wissenschaften

und der Literatur. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaften Klasse 1997, Nr. 3,II (1998). Mainz.

Rud, M. 1983. *Bayeux-Tapetet og slaget ved det grå æbletræ*. København.

Rydbeck, M. 1932. Skånska praktsvärd från vikingatiden. *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum* 1932.

– 1936. *Skånes Stenmästare före 1200*. Lund.

Schlüter, W. & B. Zehm 1993. Ausgrabungen am Dom in Osnabrück. *Archäologie in Deutschland* 1993/1.

Schmidt-Lornsen, J. 1986. Bilddarstellungen auf wikingerzeitlichen Mähnenstuhlpaaren. Ein Diskussionsbeitrag. H. Roth (ed.), *Zum Problem der Deutung frühmittelalterlicher Bildinhalte. Akten des 1. Internationalen Kolloquiums in Marburg a.d. Lahn, 15- bis 19. Februar 1983*. Sigmaringen.

– 1994. Die Bildwelt des Mähnenstuhlpaares aus Søllested. H. Keller & N. Staubach (eds.), *Iconologica Sacra. Mythos, Bildkunst und Dichtung in der Religions- und Sozialgeschichte Alteuropas. Festschrift für Karl Hauck zum 75. Geburtstag*. Berlin/New York.

Schnackenburg, M.-L. 1995. Die Osnabrücker Taubenfibel. *Osnabrücker Mittelungen* 100, 1995.

Schulze-Dörrlamm, M. 1992. Schmuck. *Das Reich der Salier 1024-1125. Katalog zur Ausstellung des Landes Rheinland-Pfalz*. Sigmaringen.

– 1998. Das karolingische Kreuz von Baume-les-Messieurs, Dép. Jura, mit Tierornamenten im frühen Tassilokelchstil. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 28, 1998.

Serning, I. 1956. *Lapska offerplatsfynd från järnålder och medeltid i de svenska Lapppmarkerna*. Nordiska Museet: Acta Lapponica XI. Stockholm.

Sjøvold, T. 1974. *The Iron Age Settlement of Arctic Norway II. Late Iron Age*. Tromsö/Oslo/Bergen.

– 1985. *Vikingskipene i Oslo*. Oslo.

Skaare, K. 1976. *Coins and Coinage in Viking-Age Norway. The establishment of a national coinage in Norway in the XI century, with a survey of the preceding currency history*. Oslo.

Skovmand, R. 1942. De danske Skattefund fra Vikingetiden og den ældste Middelalder indtil omkring 1150. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1942.

Steinsland, G. 1990. De nordiske gullblekk med parmotiv og norrøn fyrsteideologi. Et tolkningsforslag. *Collegium Medievale* 1990/1.

Sten, S. & M. Vretemark 1988. Storgravsprojektet – osteologiska analyser av yngre järnålderns benrike brandgravar. *Fornvännen* 83, 1988.

Stenberger, M. 1958. *Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit*, I Text. Stockholm.

Stenholm, L. 1976. Dräkttilbehör och smycken. A.W. Mårtensson (red.), *Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund*. Archaeologica Lundensia VII. Lund.

Strömberg, M. 1951. Schwertortbänder mit Vogelmotiven aus der Wikingerzeit. *Meddelanden från Lunds Universitets Historiska Museum* 1951.

– 1961. *Untersuchungen zur jüngeren Eisenzeit in Schonen*. I Textband, II Katalog und Tafeln. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4°. N°. 4. Bonn.

Södermanlands runinskrifter, 1924-36. Stockholm.

Tesch, S. (ed.) 1990. *Makt och Människor i Kungens Sigtuna. Sigtunautgrävningen 1988-90*. Sigtuna.

Thrane, H. 1987. Das Gudme-Problem und die Gudme-Untersuchung. Fragen der Besiedlung in der Völkerwanderungs- und der Merowingerzeit auf Fünen. *Frühmittelalterliche Studien* 21, 1987.

Tynell, L. 1913. *Skånes Medeltida Dopfuntar*. Stockholm.

Upplands runinskrifter, 1940-58. Stockholm.

Wamers, E. 1991. Pyxides imaginatae. Zur Ikonographie und Funktion karolingischer Silberbecher. *Germania* 69, 1991.

– 1994a. *Die frühmittelalterlichen Lesefunde aus der Löhrstrasse (Baustelle Hilton II) in Mainz*. Mainz.

– 1994b. König im Grenzland. Neue Analyse des Bootkammergrabes von Haithabu. *Acta Archaeologica* 65, 1994.

– 1997. Hammer und Kreuz. Typologische Aspekte einer nordeuropäischen Amulettsitte aus der Zeit des Glaubenswecksels. M. Müller-Wille (red.), *Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8.-14. Jahrhunderts* Bd. I. Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaften Klasse 1997, Nr. 3,II. Mainz.

– 1999. Harald Blåtands dåb og den store Jellingsten. *Vejle Amts Årbog* 1999.

Watt, M. 1996. Det antikvariske arbejde 1994-1995. *Fra Bornholms Museum* 1994-1995 (1996).

Wiechmann, R. 1996. *Edelmetalldepots der Wikingerzeit in Schleswig-Holstein. Vom "Ringbrecher" zur Münzwirtschaft*. Offa-Bücher 77. Neumünster.

Wilson, D.M. 1995. *Vikingatidens konst. Signums svenska konsthistoria* 2. Lund.

Zachrisson, I. 1984. *De samiska metalldepåerna år 1000-1350 i ljuset av fyndet från Mörtträsket, Lappland*. Archaeology and Environment 3. Umeå.

Zemitis, G. 1998. Christliche und heidnische Symbole aus Burgen des 9.-12. Jahrhunderts in Zentrallettland (Daugmale, Talsi, Mezotne). M. Müller-Wille (red.), *Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8.-14. Jahrhunderts* Bd. II. Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaften Klasse 1997, Nr. 3,II. Mainz.

Åkerström-Hougen, G. 1981. Falconry as a motif in early Swedish art. Its historical and art historical significance. R. Zeitler (ed.), *Les Pays du Nord et Byzance (Scandinavie et Byzance). Actes du colloque nordique et international de byzantinologie tenu à Upsal 20-22 avril 1979*. Uppsala.

Birds of Prey or Doves. Early Medieval bird-shaped brooches

The discovery of personal ornaments from the transition period between the Viking and Middle Ages has increased greatly over the past 15 to 20 years, not least due to the intensive use of metal detectors. Finds from the so-called metal-detector sites, dated c. 700-1150 AD, include many well-known types as well as new artefacts, among them bird-shaped brooches.

Birds are a common motif, and their symbolic value probably differed depending on time, place and milieu. Early medieval bird brooches have been interpreted as Christian symbols, but have also been associated with falconry, an aristocratic sport at the time. Chronological and geographical variation is evident in this find group, and several types can now be distinguished.

Two silver-gilt birds from Toftegård in Funen in Denmark (fig. 1) and Gresli in Norway (fig. 2) are connected to the Ringerike and Urnes styles. The birds have an S-shaped body, a crested head and a fan-shaped tail. Their legs are crossed and bound together. The pin arrangement on the back consists of a two-lugged pin attachment and clasp. The two birds are larger than most of the brooches discussed in this article, and the detailed openwork is not typical of the group as a whole. A few other brooches, however, also depict Ringerike or Urnes style details (fig. 3 and 4).

The Toftegård and Gresli brooches have been classified in the Ringerike style, but the shape of the body and the lack of typical Ringerike tendrils point to the Urnes style. One Urnes style animal brooch depicts a similar crested head (fig. 5). The Ringerike style emerged in the late 10th century and was followed by the Urnes style which developed around the middle of the 11th century. A date in the second half of the 11th century can thus be suggested for the two birds, corresponding to the coin dating of the Gresli hoard, which was deposited after 1080 AD. Two brooches from Bodarp in Skåne and Nørlev Østergård in northern Jutland are roughly contemporary, the Nørlev Østergård brooch being almost identical to a Ringerike-style bird on a gold filigree brooch from Vestvik, Norway (fig. 4).

A large group of brooches is characterized by more or less naturalistic details, i.e. clearly marked

feathers, a curved beak, and two short legs with clawed feet. The feet may be joined together, creating a circular opening under the body of the bird. Despite these common features there is considerable variation within the group.

One well-preserved brooch comes from a settlement at Trabjerg, western Jutland (fig. 6a). It has a two-lugged pin attachment and long clasp corresponding to the pin arrangement on most Danish brooches from the late Iron and Viking Ages. Two almost identical brooches from Kirsebærhaven in eastern Zealand and Skadegård in Bornholm (fig. 6b-c) belong to the same overall type, but the pin arrangement consists of a single lug with a hole for the pin opposite a second hook-shaped lug. A number of brooches depict less clearly defined details (fig. 7, cf. fig. 8), and one from Gl. Hviding in southwest Jutland has an unusual decoration of small punched circles. A variant from Hagerup in northern Zealand (fig. 6d) does not have a raised wing. Its most prominent features are the short legs and very large feet with three pronounced claws (fig. 6d).

The beak, head and neck on most of these brooches are not marked by special details, but a few, like that from Bejsebakken in northern Jutland and one from Glim in Zealand in particular (fig. 9), depict a raised crest. On four brooches the chest of the bird is more pronounced and the body is decorated (fig. 10). Another not very common feature is the curled tip of the wing. Finally, this main group includes two atypical brooches from Toftegård in Funen (fig. 11) and a number of damaged or very poorly made brooches (fig. 12).

Most of the brooches are made of copper alloy. One exception is a well-preserved silver brooch from Johannishus in Blekinge, Sweden (fig. 6e). Brooches from Glim in Zealand and Gudme in Funen support the use of silver, but birds of silver continue to be rare. One bird from Lund is made of lead (fig. 6f). It has been described as a brooch, but the choice of raw material and the lack of any fastening on the back suggest that it is a model for brooch-moulds.

The archaeological dating evidence for these feathered and decorated birds is limited. The lead model from Lund was found in cultural layers dated to 1020-1050 AD, and the silver brooch from Johannishus is part of a hoard deposited after 1120. These finds suggest that this group of brooches may be dated to the 11th century, possibly the beginning of the 12th century (cf. below).

One group of stylized birds lack the marked feathers or decorated body of the previous brooches. Many are so alike that they must have been made by the same craftsman or at least in the same workshop. Two types can be distinguished.

The first type is characterized by the almost straight contours of the bird's head, wing and tail (fig. 13). The shoulder is marked by a small knob instead of a spiral, and the birds stand on one leg (or possibly closely gathered legs), balancing on a very narrow point. The birds face the left, and their average length is only 2-2.5 cm. Eight examples are known, all from Jutland - primarily northern Jutland.

The second type has two legs, usually joined at the feet. More or less stylized tendrils join the head, wing and tail (fig. 14). The average length is 2.5 cm, and the birds all face the right. The more detailed versions depict a head-lappet joined to the wing in a circular figure with two ends resting on the back of the bird (fig. 14a-b). The circle resembles the knot at the wings and legs of the silver brooch from Gresli. Fifteen examples of this type are known, most of them found in northern Jutland, although one is from Funen and another from eastern Jutland. Three other brooches may belong to this type, although the head-lappet is only joined to the wing (fig. 14m-n).

Most of these stylized brooches are single finds without datable contexts from metal-detector sites. The interlacing across the back of the second type suggests a date between the second half of the 11th century and beginning of the 12th century. This date is supported by a technical detail: the pin arrangement on both types consists of a single lug with a hole for the pin opposite a second hook-shaped lug. The type of pin arrangement appeared on the continent around 800 AD, but was not common in Scandinavia before the 11th century.

Bird-shaped brooches are mainly found in present-day Denmark (fig. 15). The concentration of finds in Jutland may in part reflect different conditions of preservation, as well as the intensive use of metal detectors in northern Jutland. The lead model from Lund supports the production of bird brooches in eastern Denmark, despite relatively few finds.

Very few finds are known from the rest of Scandi-

navia and neighbouring countries. Apart from the Gresli-brooch none have appeared in Norway, and in Sweden, beyond Skåne, only the brooch from Johannishus and one from Öland have been recorded. A bird brooch of tin alloy from the Samian hoard of Gråträsk in Norrbotton does not seem to be related to the Danish finds, and a Russian origin has been suggested. Contemporary bird-shaped pendants of copper alloy have been found in northern Scandinavia and the Finno-Ugrian area. These pendants were used in a pagan milieu where animal figures and amulets played an important role, and there is no definite connection to the Danish brooches.

Contact between Denmark and England was close in the 11th century, and bird-shaped brooches similar to those discovered in Denmark have come to light in eastern England. One from Stoke Holy Cross in Norfolk (fig. 17) is very similar to a bird depicted on a coin issued by Magnus the Good (1042-47) in Lund (fig. 18). Other types of bird-shaped brooches occur in England (fig. 19), indicating two chronological groups: one related to brooches found on the Continent, and one contemporary with Danish brooches of the 11th century.

No bird-shaped brooches from the 11th century are known south of Denmark, although bird brooches were in use around 800 AD. Dating evidence is provided by cemeteries at Wünnenberg-Fürstenberg and Osnabrück Cathedral in Germany, as well as excavations in the cathedral precinct of Rouen in France. The brooches (fig. 20-21) depict birds with a cross, a type that has not yet been found in Denmark but which is similar to some English finds.

A bird figure of sheet metal found in an 11th century silver hoard at Wangels in eastern Holstein also carried a cross on its back (fig. 22). The bird is lost and its original function cannot be determined. Apart from this bird, there appear to be no definite parallels to the Danish brooches in the Slavic area south of the Baltic.

The geographical evidence indicates that the closest parallels to Danish bird-shaped brooches from the late Viking Age and early Medieval Period may be found in central and western Europe. These brooches are, however, earlier than the Danish ones, and the chronological distance suggests an independent development of the bird motif in Denmark, possibly influenced by bird images in other media.

Small bird-shaped brooches were a new type of ornament in the 11th century, possibly one with a specific symbolic meaning. Bird motifs as such were not a new phenomenon. Numerous birds are, for instance, seen on highly decorated copper-alloy mounts for a pair of harness bows from Søllested in Funen (fig. 23). The harness bows belong to the transition between the Jelling and Mammen styles and can be dated to the middle or second half of the 10th century. They were found in a richly furnished grave, and apart from any religious significance the motifs may have, they indicate the high social position of the deceased.

Related bird images are seen on sword chapes from the second half of the 10th century (fig. 24). These are rare when compared with the total number of Viking Age swords. The motifs may have been used to distinguish the social and/or military rank of a select group of warriors, but may also have had a religious significance. Similar birds occur on pendants and circular brooches.

Another variant of the bird motif is a bird's head with marked beak and round, staring eyes (fig. 25). The head occurs on pendants shaped as birds, as well as on Thor's hammers and cross-shaped pendants from the late 10th century or c. 1000 AD. These ornaments reflect the economic prowess and social status of the owners, and to some extent also their religious beliefs.

Other 10th century birds, such as the figures on harness-bow mounts from Møllemosegård in Funen and Elstrup in Als and two gilt copper-alloy birds from the North Mound in Jelling, are three-dimensional. They are typical of the Jelling style and can be dated to the first half or middle of the 10th century. In Jelling Church two silver-gilt strap-mounts have been recovered from a chamber grave: a strap-slide in the shape of an animal's head, and a strap-end with an animal's head opposite a bird's head (fig. 26). The workmanship is extremely fine, and the ornaments have been interpreted as symbols of royal power. The combination of animal and bird occurs on a toilet set from a silver hoard found at Terslev in Zealand (fig. 27).

Bird motifs continued to be used in the late Viking Age. Well-known examples are the bird on the silver-inlaid axehead from Bjerringhøj near Mammen and the birds on the Mammen-style caskets from Bamberg in Germany and Cammin in Poland. These caskets may have been diplomatic

gifts, for instance from Danish kings to European princes. Eleventh century artefacts with birds in the Ringerike style include a bird frieze on a drinking horn from Århus and a large bird on a weather vane from Heggen Church in Buskerud, Norway.

Birds were thus popular motifs in the Viking Age, and could be variously depicted within the Scandinavian art styles. Individual objects often evidence fine workmanship and some can be interpreted as symbols of power or rank. They may also reflect religious beliefs. A definite interpretation of the meaning of the birds is rarely possible, but it is likely that many held a symbolic meaning and were not merely decorative.

Bird and animal motifs of the 10th and 11th centuries form the background of the two silver brooches from Toftegård and Gresli. Most of the small bird brooches are, however, difficult to link to the Nordic styles. On the other hand, parallels may be found in other bird images of the 11th century.

Birds occur on a few simple brooches made of sheet metal (fig. 28). Human figures raising their hands in adoration are common motifs on such brooches, and the brooches can thus be interpreted as protective amulets which also proclaim the Christianity of their owner. The simple birds possibly held a similar meaning.

Birds are also common on Danish coins of the 11th century, and occur in two versions. A bird with widespread wings and a fan-shaped tail appears on coins minted under Cnut the Great (1018-35), Hardecnut (1035-1042) and Sven Estridsen (1047-74) in Lund, and is usually combined with an *Agnus Dei* on the other side of the coin. These coins are based on the *Agnus Dei* penny issued by Æthelred II (978-1016) around 1009 AD. Most coins of this type from Scandinavia and the Baltic have been converted to pendants, and although the reuse of foreign coins need not imply an understanding of the inscription and motif, it is possible that these coins were chosen for their animal images. Like the *Agnus Dei* the bird may be a Christian symbol. On one of Cnut the Great's coins it is depicted with a halo thus possibly representing a dove or an eagle, both important Christian symbols (fig. 29a).

A bird viewed from the side is seen on coins minted under Magnus the Good (1042-47) in Lund and Eric I (1095-1103) in Randers and Ålborg. Again the birds can be interpreted as doves or eagles. Birds and *Agnus Dei* appear opposite the same adverse motif on coins of Magnus as well as Eric, and the birds may therefore have had a symbolic meaning similar to that of the *Agnus Dei* (fig. 29d-f).

Turning to other media, birds are depicted on 11th century Swedish runestones and Danish romanesque stone sculpture of the 12th and 13th centuries. Although very much alike, the birds on the runestones occur in different contexts such as depictions of the story of Sigurd the dragon-slayer, possible hunting scenes, and finally together with a Christian cross (fig. 30). This use of bird motifs was apparently not reflected in contemporary jewellery. Denmark lacks similar runestones, but birds are seen in romanesque stone sculpture (cf. fig. 31-32). The sculpture is later than the brooches, but in spite of differences in size and raw material there are similarities, and it is possible that the images draw on a common background.

Viking-Age birds appear to incorporate stylistic traits as well as features typical of specific species. By contrast, early-medieval bird images seem more independent of the Nordic art styles, although traits from the Ringerike and Urnes styles can be seen. Very few bird-shaped brooches have been found in a specific context and we thus lack definite evidence of their use and meaning.

Species identification has played an important role in explaining the brooches: peacocks, birds of prey and doves have all been suggested. The brooches from Toftegård and Gresli have been described as peacocks. These birds were not common in Scandinavia, but bones have been discovered in the wealthy Gokstad burial, dated to the early 10th century.

Based on their curved beaks and powerful claws some of the birds depicted on the brooches have been seen as birds of prey. Falconry was a popular sport in the Middle Ages, but the training and care of the birds required specialists, and the hunt itself was a sport for the very wealthy. The aristocratic eagle is another powerful bird, but again not a very likely interpretation for the small and often very simple copper-alloy bird brooches so far removed from the exclusive jewellery of the 11th century.

The history of the bird brooches can possibly be traced through Christian imagery instead. The interpretation of the bird model from Lund as a Christian symbol fits well within the Christian milieu of the town in the 11th century. Support for this line of thought can be found in the parallel occur-

rence of birds and the *Agnus Dei* as motifs for contemporary coins and brooches (fig. 33). The small bird brooches are thus one of several new, simple ornaments from the 11th and early 12th centuries, of which at least the *Agnus Dei* brooches, some of the small sheet-metal brooches, and possibly even the circular animal brooches have a Christian background.

The brooches have mainly been found in Denmark, but the inspiration for them may well have come from western Europe together with the new religion. In Europe, bird-shaped brooches were used around 800 AD and the presence of the cross leaves little doubt that they were Christian ornaments. Similar brooches have not been found in Denmark, but birds are seen on objects of Carolingian origin, such as a decorated sword from the Hedeby boat-chamber grave or a silver cup from Fejø. The motifs on such objects may have changed or lost their symbolic meaning in their new environment. However, contact with Christian milieus and the mission from Germany in the 9th and 10th centuries probably led to a gradual acceptance of new artefacts and the adaptation of Christian images and symbols in Scandinavian ornaments and works of art.

It is uncertain whether craftsmen in Denmark had access to religious art in the 11th century, but artefacts and manuscripts with images of birds and animals must have been introduced along with the new religion. It is likely that mythical properties and symbolic meaning attached to specific animal and bird species would also gradually be learnt. A bird very similar to some of the brooches is depicted in the earliest known manuscript written in Denmark, a manuscript from Dalby in Skåne dated to the last third of the 11th century.

So far England is the only area outside Scandinavia where bird brooches similar to those discovered in Denmark have been found. Although archaeological finds indicate close contacts between England and Denmark in the first half of the 11th century, the bird images like those on the swords from Dybäck and Vrångabäck are not likely prototypes for the brooches. In England birds were frequently depicted in pairs on a vine with other animals. Byzantine art may be another source of inspiration. It is evident from the Danish coinage of the 11th century that direct or indirect influence from Byzantium played an important role. Textiles and ivory combs depict birds, often in pairs, but again they are slightly different from the Danish brooches.

Possible sources of inspiration for the Danish bird-shaped brooches can thus be found to the east and to the west. The clearest link is to western Europe, an area important for the development of Danish society and the Christian church during the Viking Age. The geographical distribution of the brooches in Denmark points westwards, and an earlier bird brooch tradition is evident in Germany, France and England.

The bird-shaped brooches of the 11th century represented a new type of ornament and it is likely that they served not only practical and decorative purposes but were an ornament with symbolic value. Whether the brooches represent birds of prey, doves or another bird is difficult to determine, but birds as well as other animals played an important role in Christianity. The brooches appear in the 11th century when the Christian church was advancing in Denmark. Bird motifs were common in the previous centuries, but it is possible that they achieved a new significance in the context of the new religion. Pendant crosses are the earliest Christian ornaments in Scandinavia. New symbols may have been added as the country was converted and Christian images were introduced. The *Agnus Dei* brooches are without doubt Christian, and its possible that the bird-shaped brooches are yet another symbol of Christianity.

Anne Pedersen
Nationalmuseet
Danske afdeling
Frederiksholms Kanal 12
1220 København K.

English revision Jane Rowley